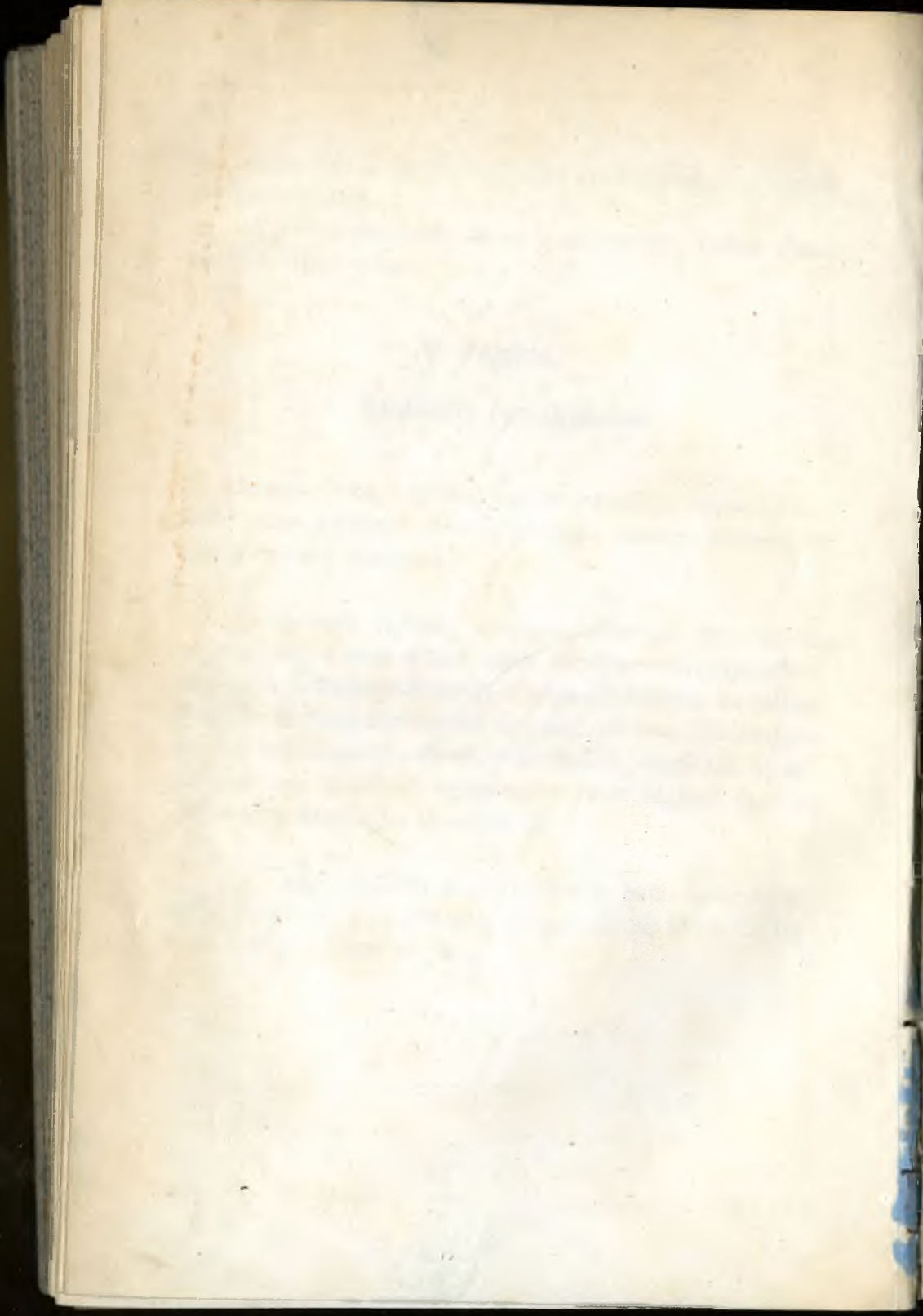

The image shows the front cover of an antique book. The cover is bound in dark green leather with gold-tooled lines. The spine is also dark green leather with gold-tooled lines. The front and back covers are decorated with marbled paper featuring a pattern of brown and tan circular shapes. The marbled paper is heavily worn, with significant areas of loss, particularly on the left side, revealing the underlying board material. The text on the spine is in gold lettering.

Politikai
röpiratok.

88.

88
684

A

HALÁLBÜNTETÉS KÉRDÉSE

TEKINTETTEL

AZ ÁTALÁNOS JOGFEJLŐDÉSRE

S HAZAI VISZONYAINKRA.

IRTA

VÁRADI MIHÁLY,

Torontál megye alispánja s törvényszéki elnöke.

5

(A „Törvényszéki Csarnok” 1871. ápril 25-ki sz. mellékleteül.)

PEST, 1871.

NYOMATOTT KOCSI SÁNDOR SAJÁT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
ALDUNA-SOR 9. SZ. A.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 101

LECTURE NOTES

BY [Name]

19[Year]

A

HALÁLBÜNTETÉS KÉRDÉSE

TEKINTETTEL

AZ ÁTALÁNOS JOGFEJLŐDÉSRE

S HAZAI VISZONYAINKRA.

IRTA

VÁRADI MIHÁLY,

Torontál megye alispánja s törvényszéki elnöke.

(A „Törvényszéki Csarnok“ 1871. april 25-ki sz. mellékleteül.)

PEST, 1871.

NYOMATOTT KOCSI SÁNDOR SAJÁT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
ALDUNA-SOR 9. SZ. A.

616f52 00565117

HALÁLBÜNTETÉS KÉRDÉSE

ARTÍCULO

DE LA LEY DE 1801

DE LA LEY DE 1801

DE LA LEY DE 1801

DE LA LEY DE 1801

DE LA LEY DE 1801

I.

Azon megdönthetlen igazság, mikép csak a szellem felsősége biztos, maradandó s csak abban rejthet nemzetünk jövője — mindenkit, úgy jogászainkat is annak vizsgálatára készíthet, valjon megközelítettük vagy épen elfoglaltuk-e már a kifejlett jelenlegi jogtudomány, nevezetesen a büntető jog elméleti terének azon magaslatát, melyen szellemi felsőbbségünkre támaszkodva, e téren még a többi művelt államok törvényhozásainak is irányt adhassunk. Egyes jogi munkák közönségesen a szerző — ellenben jogi szaklapok termékei a kartársak jogképzettsége álláspontját szokták visszatükrözni. De ha ezen feltevés állana, úgy olvasva a *Themisben*, a magyar jogászgyűlés közlönyében, a büntető jogi fogalmak és elméleteknek közzétett némely nyilvánulásait — jogi képzettségünk csak mint első fejlődésében lévő tünnék elő, és méltán reánk illenek, Baco-nak a jogászokhoz intézett ama szemrehányása: „*tamquam e vinculis sermocinantur*“ — és nagyon igazolva lenne Szokolay István 1848-ik évben kiadott büntető jogtanának előszavában tett következő vádja: „*Nincs ország Európában, hol a tudomány iránt kevésb méltánylással és vágyakkal volnának mint hazánkban; ez egy főoka, miért az igazságszolgáltatás igen hiányos és pedig nemcsak a büntetések használatánál, hanem a büntettek fogalmainak alkalmazásánál és a büntetési beszámításnál is.*“

Előre megjegyzem, hogy szemlélődéseimmel főleg a büntető jog elméletének a szaklapokban nyilvánult álláspontjára akarok szorítkozni, és ez irányban legyünk őszinték, valljuk be, hogy mi hazai ügyvédek szaktudományunk működési terén ugy tűnünk fel, mintha Bentham elméletének igyekeznénk a gyakorlatban érvényt szerezni, mely elméletnek elve: *Az egyén érdeke a jólét azon legmagasabb foka, melyre juthat, az állam érdeke pedig az azt alkotó egyének érdekeinek összege*; mely elmélet szerint valamely cselekvény törvényessége, jósága és jogossága annak hasznosságától függ. Hazánkban a polgárjogi ügyek elegendő foglalkozást és nagyobb mérvű hasznot nyújtanak az ügyvédeknek, minthogy ezek a büntető törvénykezés terét haszon érdekéből felkeresni ösztönöztetnének, és ez lehet részben az oka, hogy a polgári magánjog szellemének fejtegetése, ugy az alaki részre vonatkozó rendszabályok taglalása iránt a jogászok határozott érdekeltséget nyilvánítanak és ez iránybani túlnyomó szellemi tevékenységüknek főleg az ügyvédi egyletek működései adnak kifejezést; ellenben a büntető jog elmélete, és annak törvénykezési eljárása iránt semmi kiválóbb érdekeltség jelei sem mutatkoznak.

Remélni ugyan lehetett, hogy a jogászggyűlés által tárgyalt halálbüntetésnek kérdése alkalmából e téren is megkezdődik az annyira szükségelt komoly és tudományos eszmecsere; azonban az indítvány szakosztályi tárgyalásánál hallhattunk ugyan mind a két részről alapos, a jogtudomány elveiből levont érveléseket, ugy különböző jogi nézetek rendszeres fejtegetéseit, de egyidejűleg azt is tapasztalhattuk, hogy épen azok, kik egy élet fáradoalmait szentelték eme tudomány ágának, kiknek oly örömet lettünk volna szerény tanulni vágyó hallgatói, véleményeik nyilvánításával nem szerencsétlettek — kivéve a szakosztály tisztelt alelnökét, kinek a

tudomány elveire épített véleményét a halálbüntetés jogosságának kérdése iránt közösen méltányoltuk, habár a szükség-telen és czélszerűtlenség iránt a tapasztalatra alapítani megkísértett nézetét velem együtt a halálbüntetés védői, felállított elméletével ellentétben lenni hisszük; meggyőzött egyébiránt tudományos előadásának befejezésében tett világos kijelentésével mindnyájunkat arról, hogy igazságügyi miniszterünk az országgyűlés elébe terjesztendő büntető törvényjavaslatából a halált mint büntetést ki fogja hagyni. És ezen kijelentés nem csekély mérvben hatott soknak meggyőződésére, többeket kellemtelenül érintett, úgy magamat is, ki erősen meg vagyok győződve, hogy ama magas helyen a befolyásolásnak még színezetét is kerülni akarták. Ha valaki, úgy bizonyára én vagyok az, ki mélyen meghajlik igazság-ügyérünk alapos jogtudománya előtt, de főleg nekünk a provinciában jutott feladatul a társadalmi életviszonyokat, annak hiányait és szükségseit, úgy a közerkölcsiség fokát a tapasztalat mezején megfigyelni, a melyek egyedül lehetnek a törvényhozó előtt döntők arra nézve, hogy mely pontig eszközölhető valamely reform anélkül, hogy a társadalmi fejlődésben a folytonosság és fokenkénti haladás meg ne sértsék, és a jogbiztonság ne veszélyeztessék.

Utóbbi aggodalmak benyomása alatt a jogászgyűlés befejezte után közvetlen, még Pesten irtam a „*Törvénytárs*” 77, 78 és 80 mult évi számaiban közölt cikkeimet, kifejezést akarván adni azon benső meggyőződésnek, hogy tekintve népünk egy rétegének szilaj jellemét, műveletlenségét, a köznép jogérületét, rendőrségünk hiányát, büntető törvénykezésünk és fogházaink elhanyagolt állapotát, a halálnak mint büntetésnek büntető törvénykönyvünköbli általános kihagyása által, az állambani jogbiztonság veszélyeztetnék;

tehát-e veszély elhárítása okából az állam a halálbüntetést — habár a legnagyobb betudású gyilkosságok megtorlására szoritkozva is — fenntartani nemcsak jogosult, de köteles.

Ezen czikkeim folytán *Kovácsfy Ágoston* törvényszéki ülnök a „*Jogtudományi Közlöny*“ 44, 45 m. évi számaiban „*A halálbüntetés jogosságának kérdéséhez*“ czim alatt közölt cikkében nézeteimet czáfólfólag a kifejtett és előre haladt jogtudomány szempontjából a halálbüntetés jogtalanságának begyőzésére vállalkozott; — *Engert* pestvárosi tiszti ügyész s jogászgyűlési indítványozó pedig a *Themis* 20, 21, 22, 26 m. évi számaiban tőszúrásaimat akarván ártalmatlannokká tenni, új büntetőjogi rendszerének (!?) szempontjából igyekszik indokait bővebben kifejteni és a halálbüntetés jogtalanságát begyőzni. Miután az elsőbb említett cikksorozat a tudomány, illetőleg jogi fogalmak összezavarásán, a második pedig a jogtudomány ágai, illetőleg a jog elemei — ismeretének hiányán alapul, szükségesnek látom eme czikkeben felállított jogelveket már csak azért is kritikailag elemezni, hogy Kovácsfy úr meggyőződést nyerjen, mire oly nagy súlyt fektetett, hogy „*kik az új tannak hívei és kik csüngnek a réginek álláspontján, a multnak elméletein.*“

Előre bocsájtólag nem hagyhatom megjegyzés nélkül, hogy a „*Jogtudományi Közlöny*“ szerkesztősége Kovácsfy czikke közlésével azon állításomat: „*hogy ezen indítvány mellett a szaklapokban egy komolyabb szó sem emeltetett*“ alatt merően alaptalannak mondja, mert e kérdés iránt Szemere Bertalantól alapos munka létezik, ¹⁾ és az 1843/4. büntető javaslat készítése alkalmával is meg volt vitatva. Elte-

¹⁾ Szemere műve a pesti könyvkereskedésekben már nem is kapható, de már az antiquáriusoknál sem.

kintve, hogy én csak az indítvány beadásától a jogászgűlés megnyitásáig megjelent szaklapok hallgatására vonatkoztam, azonban mint valót beismerem, hogy a halálbüntetés kérdéséről csakugyan jelent meg mintegy 28 év előtt magyar nyelven irt két munka. De hozatott-e ezen idő óta valaha szóba eme kérdés? Deákkoromból emlékszem, hogy akkoron némely megyék a fogház javításhoz is készültek, melynek a javaslat törvényre emelését megelőznie kellett volna. De valamint a gyakorlatban szükségelt fogház javítás, ugy az elmélet terén eme eszmének korszerűsítése is elhanyagoltatott; fogházaink ma hanyagabb állapotban vannak, mint akkor voltak; vagy *talán népünk erkölcsi állapota, a tulajdon és törvény iránti tisztelete és jogérzűlete gyarapodott?* Véleményem szerint mindezek alább sülyedtek, mint a szegedi bűnchronika eredményeiben tanúsítja, de különben is ily nagy horderejű, az állambani jogbiztonságot veszélyeztethető újítás czélszerű keresztűlviteléhez, a közvéleménynek szellemi törekvés folytán eszközzendő megérlelését, eme reform szüksége általános érzetének felébresztését tartom én szükségesnek, — azt pedig egy 28 évvel ezelőtt irt, ma már az antiquároknál sem kapható könyvvel aligha elérhetjük.

A *Themis* 19. számának lapszemléje Kovácsfy cikkéről következő véleményt hoz: *A „Jogtudományi Közlöny“ egy értekezést tesz közzé a halálbüntetés jogosságáról, mely különösen Várady Mihály úrnak a „Törvényszéki Csarnokban“ közzétett érveléseit czáfolja és helyesen indokolva a halálbüntetés jogtalanságát tünteti ki.* Tehát a *Themis* is magáévá teszi Kovácsfy jogelveit, mely körülményt álláspontjának jelzése okából kívántam felemlíteni. Ezek után áttérvén a cikk részletezésére —

Kovácsfy beismeri, hogy egy országos közvélemény ki-

fejtése miatt az eszmecsere e kérdésben nem felesleges, beismeri, hogy a halálbüntetés jogossága mellett és ellen a legjelesebb jogtudorok a tudomány szempontjából csaknem minden érvet kimerítettek. A „*jurare in verba magistri*“ féle megjegyzése azonban helytelen, mert midőn az ellentétes vélemények indokolására felhozott érvek megfontolása után fogadjuk el az egyik vagy másik fél véleményét, akkor nem a mester szavainak, hanem megfontolt érvek alapján önitélőhetségünknek hódolunk. Nem tartja kielégítőknak az elméletileg felállított abstract tételekből levont deductiókat a halálbüntetés jogos vagy jogtalanságának bebizonyítására, és azért nem is ezekből, hanem egyéni combinációjából felmerülő érvek alapján kívánja a halálbüntetés jogtalanságát bebizonyítani s ezen vállalkozásának keresztülvitelében a jog fogalmát következőkben határozza meg:

„*Hogy mi jogos — vagyis erkölcsileg jó — (mert ezt egyértelműnek és a szokott subtilis distinctiókat üres szójá-
téknak tartom) — és mi jogtalan, vagy is rossz, — az az emberiségben — tapasztalás tanuságaként — idő, hely — és viszonyok szerint folyton változó relativ fogalom ahhoz képest: a mint bizonyos népeknél és bizonyos időkben a köz-
műveltség és belátás gyarapodott, az ismeretek köre tágabb vagy szűkebb volt, mert tagadhatlan, hogy sok, mi az őskor-
ban erkölcsileg jónak, helyesnek — tehát jogosnak tartatott — ismereteinknek jelen állásában mint feltétlenül rossz és jogtalan elítélendő. — Hogy nagyon távolra vissza ne nyúl-
jak, csak a jogilag annyira kiművelt római népre hivatko-
zom, hol a rabszolgaság teljesen jogos intézménynek ismerte-
tett, — a magzatelhajtás bűnös cselekedetnek éppen nem tar-
tatott, sőt jogszolgáltatásuk kezdetleges idejében a fizetés képtelen adós hitelezőjének testileg is oda ítéltetett s ez éle-*

tével rendelkezhetett. Hasonló tekintet alá jön Lycurg spartai törvénye, a vézna gyermekeknél megengedett sőt megengedett gyermekgyilkosságokra nézve. Így vagyunk a halálbüntetéssel is. Ezt Beccariáig mindenki jogosnak hitte, — míg nem ő és nyomdokában mások — tisztultabb jogfogalmak alapján annak jogtalanságát hirdették.“

Eme idézett tétel tünteti elő ama fogalmat, melyet Kovácsfy a jog, illetőleg jogosság lényegéről magának alkotott; de a fentebbi tétel a jogász előtt arról is bizonyoságot tesz, hogy Kovácsfy nemcsak a jog és erkölcsi jó illetőleg morál közti különbséget fel nem fogja, de az általános jog fogalmát a tevőleges jog fogalmától sem kívánja megkülönböztetni; szükség tehát a czáfolat kiindulási alapjául fektetett és kénykedv szerint alkotott jogfogalom megsemmisítése okából eme megkülönböztetéseket bővebben elemezni.

Bármily szaktudomány vagy művészet embere, ki a közműveltség azon színvonalán áll, hogy szakkörén kívül eső tudományokról a hírlapokban megjelenő értekezések szellemét is felfoghatja, jogositva van még szakkörén kívül eső tudomány kifejtettségének állapotjáról is véleményt mondani, mert e felett ismeretet valamely jelesb szakférfiúnak hírlapi értekezéséből merithetett; de ha azon követelménynek meghatározásáról van szó, melyet bizonyos tudomány kifejtettségé alapján igényelhet, ehez a hozzászólhatási jogosultság a szakférfiaktól is követeli, hogy a kérdelt tudományt fejlesztésének minden pházisaiban, ugy tényleges kifejtettségének állapotában is alaposan ismerjék. És ime Kovácsfy a jogtudomány előhaladtára támaszkodva, hogy annak követelményét kimutassa, fentebb idézett tételében, nemcsak a jog és erkölcsi jó közötti különbséget nevezi üres szójátéknak, de az általános jog fogalmát a tételes jog fogalmától sem akarja

megkülönböztetni, vagy pedig az általános jog elvének leszármaztatásánál, a történeti iskola követői közé kívánja magát soroztatni; és a jogelv fejlesztésének terén általa elfoglalt eme álláspontról mondja ő a „*Jogtudományi Közlönyben*“: „*En az új tannak híve, ti pedig még mindig a réginek álláspontján, a multnak elméletein csüngtök.*“ Hogy tehát magam és hasonérzetű társaim, úgy Kovácsfy ur és általán az abolitionistáknak a jogelv fejlesztési terén elfoglalt álláspontját kijelelhessem, szükség a jogphilosophia történetéből a jogelv fejlesztésében irányt adó elméleteket főmozzanataikban a kifejelettség jelen stádiumáig áttekinteni, és egyszersmind azon tanokat is jelezni, melyeknek még számos követői vannak, de a természeti jog minden fontosabb tárgyai körül csak zavart okoznak, hogy az így áttekintett téren kit-kit nyilvánított jogi nézete szerint a maga helyére állítani lehessen.

II.

Átalában el van ismerve, mikép a *természeti jog* fogalma alatt bizonyos, a hozott tételes törvényektől független jog értetik, melynek eszméje, mint társadalmi elv fejlődött ki. Az előhaladott ész a bölcselmi rendszerek szabályszerű nyomozásait folytatván, a jog elvére, annak minden erkölcsi tudományokkali viszonyaira és a társadalombani alkalmazására mindig világosabb fényt derített. A jog elveinek nyomozásánál azon forrás iránt, melyből azok meritendők, egymástól eltérő vélemények merültek fel, kifáradván t. i. az elmék az ó-kor bölcsészei által felállított iskolai elvontságokban és ontologiai szemlélődésekben, melyeknek az öntudatban támasza, az emberi természetben pedig alapja nem volt, a philosophia és tudományok ujjászületése és a vallási ujitások korában visszatértek minden dolgokban, azok közvetlen ere-

deti s természetes forrásának kutatására. Ennek folytán keletkezett előbb azon elmélet, mely a jog elvét *valamely természeti állapotban* — és később az ellentétes elmélet, mely a jog elvét *magában az emberi természetben* keresi, mely két főelméletekre, a jog természeti elvét elismerő különböző tanok mind visszavezethetők. Az első elmélet a XVII. és XVIII-ik század majd minden jogtudósai és publicistái által elfogadtatott, de mióta az újabb philosophia az ember és emberiség természetéről mélyebb tanokat alapított meg, lassan-lassan az utóbbinak enged helyt. Ezen elméletek ellen visszahatólag némelyek a jog minden — bármely forrásból, akár az állítólagos természeti állapotból, akár az emberi észből merített — általános elveit tagadva, a *történeti elmélet* megalapításával állítják, hogy minden fenálló törvények és intézetek alapja és igazolása azon nép történeti kifejlődésében és erkölceiben keresendő, mely azokat alkotá. Tekintsük át eme elméletek főmozzanatait korszakokként:

Az ó korban, még a lélek minden tehetségei, minden társadalmi intézetek, szemlélet és ész, tudomány és hit, vallás és állam egymással többé kevésbé összezavarvák; minélfogva az egyénnek magát, mint a társadalmi organismus különös saját jogokkal bíró tagját felfogni lehetlen. Az egység benső sokszerűségében még ki nem fejlődött, minden lét, isten és világ az ember és társadalom egysége, mindenistenítő képzelemként különböző formákban uralkodik, keletnek egyszersmind vallási, erkölcsi és politikai egész philosophiáján. Az ember, ki e szerint az isteni, természeti és társadalmi vakszükségleges befolyása alatt érzi magát, önkéntessége, szabadsága s az ezektől elválaszthatlan jogok tudatára nem juthat. — A mindenség nem különben, mint a társadalom reá nézve egymás felett álló és egymásba vágó hatalmak kerék műve.

azt az egész régiségből ismeré, szeme elől nem téveszti. Az elv, mely által az ember államalkotásra indított, szerinte a társalmasság ösztöne; az állam általános célja ugyanaz az emberével, mely boldogságban áll; különös célja pedig igazság, mely egyszersmind annak alkotó elvét teszi.

A *stoikusok* természeti pantheismust vallottak, s az erkölcsi és társadalmi rendre nézve az egység, egyenlőség és közösség ugyanazon elveit állíták, melyeket a mindenség természeti organismusára nézve megalapítottak. Az emberek, mint az emberiség egyetemleg összekötött tagjai, valamint a világ minden lényei, az isten egyetemes testének kiegészítő részei. Az isten a világ lelke. A stoikusok vallási, erkölcsi és politikai tanai mindenistenítő rendszerük szigorú következményei. De a személy jogai is félreismertetnek általuk; az ember az emberiségben s az emberiség a természet vagy az isten egyetemes életében merül el; az önkéntesség, szabadság, tevékenység, vakszükségnek, az elvont szemlélődés nyugalmanak tétlenségének feláldozvák; mely csak az értelem kevélységét táplálhatja, de a szívnek táplálatot, az akaratnak ösztönt nem nyújthat. A stoikus bölcs visszavonja magát a világtól és vakszükségre hagyja annak folyását; a gondviselés, melynek létezését hirdeti, semmi lelkesedés forrása nem lehet; semmi személyes támaszt nem nyújt. Az igazság eszméjét, és az állam ideálját szinte általános elveikkel öszhangzólag fogták fel. *Az igazság, mely önkénytől s emberi egyezéstől független, s a hasznosság elvén felül emelkedett, s azzal, mi illő, azonos lévén, magában az ember természetében alapult, s abban áll, hogy az igények természeti egyenlősége, melyeket az emberek, mint emberek tehetnek, tiszteltessék, s igazságos arányban a magáé kinek-kinek megadassék.* A valódi állam, emberre nézve, szerintök az isten kormányzata alatt álló egész

világ. Az embernek magát nem mint egy különös állam, hanem mint a világ polgárát kell tekinteni. A világpolgárság a stoicismus legfőbb képlete.

A stoicismus szabatos kifejezései s gyakorlatos életszabályánál fogva magához vonzá főleg a szellemdúsabbelméket Rómában, melynek azon gondviselészerű küldetése vala, hogy a jogelemét, az emberi élet polgári és politikai oldalát az ókorban alkotványozza és társadalmilag tökéletesbitse, s ez által magának a nemzeteket gyakorlatilag meghódítsa. Maga Cicero legtöbbet tett a philosophia népszerűsítésére, roppant elméje és széles tudománya mellett eredetiségben szűkölködvéu, megkísérlé Pláto, Aristoteles és a stoikusok különböző tanait összeegyeztetni. *A jogtudomány, ugymond Cicero, sem a Praetor végzéséből, sem a tizenkét táblákból, hanem az ember benső természetéből meritendő. Minden élő lények közül egyedül az ember bir észszel, melynél fogva hasonlít az istenséghez. Az ész közös az istennel és az emberekkel, az isten és emberek között tehát bizonyos eredeti eszközösség létezik, s minthogy a józan ész alkotja a törvényt, ez pedig az igazság forrása; az isten és emberek között bizonyos törvény és jogközösség is van, sőt az egész világ istenek és emberek közötti polgárzatul tekintendő. (Universus hic mundus una civitas est, communis Deorum atque hominum existimanda.)*

Az igazság és természeti jog gyakorlati eszméi a Seneca munkáiban kifejtett stoicismus által egy lépéssel előbbre haladtak. Seneca már emberi jogot ismer a szabad emberekre, felszabadítottakra és a rabszolgákra nézve is: „*A rabszolgaság, ugymond, nem hatja át az egész embert, nemesebb része ment marad attól, a test szolgálja lehet, s urának tulajdonna, de a lélek önmagáé, önjogu — sui juris —* (I. IV. D. De statu hominis et I. III. D. De justitia et jure.) Florentin

a rabszolgaságot mint a „*jus gentium*“ intézetét tekinté, s mint természet ellenit. *Ulpian* pedig nyiltan kimondja, mi-kép természeti jog szerint minden emberek egyenlők. Természeti jognál fogva mint szabadok születnek minden emberek. (L. XXXII. D. De reg. juris.)

Igy indult az ó-világ a kereszténység elébe, s némely keresztény eszméket magáévá kezde tenni a törvényhozásban, egy új élet magva lévén a világba vetve, mely a régi társadalom boritéka alatt fejlődvén, midőn a benső átváltozás végbe ment, az új vallás a császári trónt foglalá el. Sok viszontagságok jelölék azóta a kereszténység kifejlődését s a gondviselés által kijelölt uttól némely eltérések történtek, a szabad és szellemi vallás gyakran az elmék elnyomójává lőn, fenséges lényege szűk és gépszerű formákban vészett el, az egyenlőség kiváltságok uralkodásává fajult, a szabadság hatalom által elnyomatott; — de mindezen tévedések mellett az isteni szellem ihlete, a társadalmi tökélyesbülés utján vezérli szakadatlanul az emberiséget, s minden arra mutat, hogy a vallási szellem, jobban megértve újra egyesülend az egyéni és társas élet minden elemeivel, hogy fensőbb szentesítvényt nyujtson azoknak.

III.

A változások, melyek a *kereszténység* által, vagy annak segélyével a régi és újabb népek törvényhozásában eszközöltettek, mélyek és számosak. Az egyenlőség szelleme által, mely azt eredetében lelkesíté, az embereket az erkölcsi és társadalmi rendben, nem különben mint a vallásiban egyenlökké tenni törekedett. Közelebb hozott egymáshoz minden állapotokat; eltörle minden nem természetes külömbzeteket; leronta a személyek és dolgokra nézve minden hiu, a dolog

lényegéhez nem tartozó, pusztán alaki megkülönböztetéseket. Azon dualismus, mely a római jog egész történelmében, a személyek és dolgok jogán átszövődik, mely azon küzdelmet okozá, melyben a praetori jog mint a haladás eleme, a régi aristokratikus jog felett mindinkább diadalmaskodék, — a kereszténység szellemének hatalma alatt végkép elenyészett, a személyek állapotai mind megváltoztak, és a dologjog is változást szenvedett.

Az egyházi atyák a kereszténység szellemében új jogelméletet kezdének alapítani, mely kezdetben az ó-kor tanaival ellentétben lévén, később a görög és római bölcsészek felemelkedettebb eszméivel bensőbb kapcsolat által szövetkezve tűnik fel.

Lactantius († 330 körül), nyitja meg a keresztény eszmék kifejlődését az igazság felett, gyökeres ellentételt alapítván az ókor és a kereszténység szelleme között. Szerinte az igazság az egy isten jámbor és vallásos tiszteletében áll, s miután ezen tisztelet a pogányok előtt ismeretlen, az igazság valódi értelmét sem foghaták fel.

Szt. Ambrus az igazság keresztény eszméjét igen legesb modorban határozza meg, és gyakorlatiabbban alkalmazza azt az emberi társaságra; az ő igazságróli felfogásában a keresztény közösség elve uralkodik, mely nem ama régi „*suum cuique*“ — vagy „*neminem laedere*“ — tagadólagos elv, hanem a szeretet elve által szabályoztatik, mely eredetét az istenből veszi, az egész emberi nemre kiterjed, s az egész emberiséget mint egy nagy testet tekint, melynek mindnyájan egyetemleges tagjai vagyunk.

E két egyházi atyánál a jog fogalma a vallással és erkölcsiséggel még többé-kevésbé össze van fonva.

Szt. Agoston (354—430) az ókor bölcselmi tanait

nagy szorgalommal tanulmányozván, a kereszténységet Pláto elveivel párosítá. „*De civitate Dei*“ című munkájában a jog és állam felett oly elveket fejt ki, melyek az örök törvény, isteni igazság, isten országa, és az időleges törvény, emberi igazság és a földi ország között, melyben a hatalom és kényszer törvénye uralkodik, éles különbségeket állítanak fel. Ő továbbá az igazságot, mint minden erények kapcsát tekintette, mely azonban főleg a lélek készségében áll: mindenkivel méltósága szerint bánni. Az *igazság szerinte eredetét a természetből* veszi, némely szabályai később erkölcsökké váltak, azután pedig a törvények és vallás által megerősítettek. De az állam isteni igazság, nem pedig az emberek igazsága által kormányoztatik.

A középkori bölcsészek közül *Aquinoi Sz. Tamás*: „*Summa Theologiae és De regimine Principis*,” — című munkáiban a jog és állam felett legterjedelmesebb elméletet fejtett ki (1034—1109). A scolasticus philosophusok műve abban állott, hogy az egyházi atyák által a bölcsészet segélyével emelt épületet, főleg Aristoteles philosophiájából merített dialecticai tám-okkal erősítették. Aquinoi Tamás munkáiban inkább is bölcs mondatokra és mély megkülönböztetésekre találunk, mint ama ihlettségre, s felemelkedettségre, mely az egyházi atyák munkáit többnyire jellemzi. Jog elméletének alapja a törvényről tan; a törvény szerinte négyféle: *az örök-, a természeti-, az emberi- és az isteni-törvény*; a jog és állam szorosabb meghatározásában leginkább Aristoteles tanait követi. Az *igazság* megkülönböztető jelleme abban áll, hogy az, *az embert embertársaihoz viszonyában úgy vezérli, miszerint az egyenlőség elve szerint, kiki megnyerje azt, mi őt illeti*. Az államban a jog egyrésről *a természeti jog*, mely változhatlanul az ember természetében

alapszik; másrésről a *tevőleges jog*, mely egyezés, ígéret vagy szerződés által származik. Az államban azonban a jog csak a külső cselekmények törvényességére vonatkozik, holott a belső igazság abban áll, hogy az ember azt, mi igazságos, az isten mint a belső igazságra nézve legfőbb törvényhozó, és egyedüli bíró szereteténél fogva cselekedje.

A haladás, mely a keresztény jogphilosophia által eszközöltetett, abban áll, hogy a jog mindenekelőtt az isten akaratára mint eredeti forrására visszavezettetvén, Aquinoi és Duns Scot által az észben, és magában az isten lényében örök alapot nyert. A XIV. század kezdetével jelentek meg a jogtudományban az első munkák, melyekben a szerzők a világi hatalom jogait a pápaság igényei ellen vitatják, s állítják, mikép a római császári hatalom a Frank királyokra nem a pápa, hanem a nép egyezése által ruháztatott.

A *reformatio*, mely a jogphilosophia újabb korszakát nyitotta meg, a személyiséget és egyéniséget jogaiba visszahelyezé, és a szabad vizsgálódás jogát is megalapítván, számos munkát idézett elő, melyekben a természet jogi és politikai kérdések többé-kevésbé független szellemben vétettek vizsgálat alá. A természetjogi elméletek, mellőzve némely tökéletlen kísérleteket s később megemlitendő Hugo Grotius rendszerét — két főrendszerre oszlottak, azon két többé-kevésbé ellenkező irány szerint, melyeket a philosophiának *Baco* és *Descartes* adtanak.

Baco (1561—1626) a természeti állapotról tan alapítója, tisztán tapasztalati módszere által előidézett érzékiesdiség (sensualismus) szükségkép a jog hasonlagos fogalmára vezetett, s ezen rendszert anyagi formájában szoros logicával Hobbes adá elő. *Hobbes* (1588—1679) szerint az ember csupán érzéki lény, mely állati szenvedélyektől izgattatik, s

melynek joga annyira terjed, mennyire vágya és ereje. Innen, a mindenki mindenek elleni harca, mint természeti állapot, melyből az emberek, hogy javaikat élvezhessék, csak úgy emelkedhetnek ki, ha szerződésileg egy erős hatalmat alapítanak, mely a békét fentartsa.

Locke (angol bölcész 1632—1704) Baco elméletét az értelem rendszerévé alakítván által, az emberben egy az érzékiségnél felsőbb tehetséget, az értelmet, az ez által alkotott fogalmakkal együtt vévén fel, a társaság eredetét, értelmi cselekvényként bizonyos társadalmi szerződésben keresi, melyet az emberek természeti jogaik biztosítására kötöttek volna.

Baco érzékiesdi rendszerét Franciaországban *Condillac* (1715—1780) alapítá meg. Később *Locke* tanai *Rousseau* (1712—1778) által még szabadabb szellemben és gyakorlatiabb oldalról fejtettek ki; s a természeti állapotról tan nem győzetett le előbb, mint miután a XIV. század kezdetével Franciaországban a philosophia az ember szellemi és erkölcsi természetéről lassanként helyesebb nézetre emelkedett.

A *Descartes* (francia bölcész 1596—1650) által alapított szellemiesdiség (spiritualismus) sok ideig mellőzé az erkölcsi és politikai kérdéseket, s ez leheté oka, hogy a francia nép inkább az angol bölcészek gyakorlatiasb tanának hódolt. *Spinosa* (1632—1677) rendszere úgy tekinthető, mint *Descartes* ontológiai irányának végkövetkezménye; tagadván az emberi szabadságot, állítja, hogy az egyének és államok joga annyira terjed, mennyire hatalmuk, bár kívánja ugyan, hogy a természet törvényei az államban mindinkább észtörvénynyé változzanak, s az által az emberek szabadokká és egyenlőkké legyenek. *Spinosa* rendszere roszaltaték, és a

valódi spiritualismus azóta csak Némethonban fejlődött ki, hol az különböző formákat öltött.

Eme általános áttekintés után kell, hogy a különböző elméleteket főelveikben külön is felemlítsük.

IV.

Mielőtt a természetjogi elméletek különböző irányt vettek, *Hugo Grotius* (1583—1695), ki a természeti jogtudomány ujjáalapítójának tekinthető, egy tant alapított, mely zavart egységben magában foglalá azon különböző elemeket, melyek később tisztábban elkülönöztettek. Az semmi kizárólagos forrást nem vesz fel, melyből a természeti jog meritendő volna; az irást és kijelentést az ész mellé helyezvén, hogy az ember természeti állapotját megismerje, azt nyomozza, hogy mily állapotban lehetett az a paradicsomban s az ész okait számos tényekkel s bibliai idézésekkel támogatja. Szerinte a természeti jog az ember eszes és társas természetéből folyik, és minden vallástól független s oly változhatlan, hogy azt maga az isten sem változtathatná meg. A társalmasság, mely az ember megkülönböztető jelleme, alapja a jognak és értelmezésének elve.

A természet állapota szerinte az vala, melyben az emberek a társalmasság érdektelen ösztönével egyezőleg egyszerűségben éltek, de a közös szükségletek őket arra vitték, hogy a világos avagy hallgatag egyezésnél fogva polgári társaságba álljanak, melyből a természeti jog társadalmi szentesítvényt nyert. A természeti jog alapja az államnak, mert a társaság célja biztosítani kinek-kinek a magáét.

Ezen eszmék a jogról bár még igen határozatlanok és tökéletlenek, de a jogtudomány további fejlesztésére nagy

befolyással voltak; mert az észleges elem, mely ezen tanból kiemelkedik, már felismeri ugyan annak igazságát, hogy a jogelv nyomozásának alapjául, egyenesen csak az ember tehetségei, hajlamai, szükségei nyilvánulásuknak különböző módjai szerint való tanulmánya szolgálhat; de eme korban a lélek és embertani tudományok még bölcsőjükben lévén, a jogtudósok a nyomozások e nemében nem bírtak elegendő bizalommal; s némi kultámaszra volt szükségük, melyhez tanítványaikat kössék, minek következése lett, hogy az ember természeti állapotát, a helyett, hogy annak szellemi, erkölcsi és érző természetének elemezéséből származtatták volna, azt némileg az idő és tér keretébe foglalák, és történeti állapotot csináltak belőle.

Puffendorf (1632—1694) Hugó Grotiust Hobessel egyeztetni törekedvén, a természeti jog tudományát szintén a társalmasság, de nem az érdektelen a természeti kölcsönös emberszeretetből — hanem az érdekből — folyó társalmasság elvére alapítá, ezenfelül világosan törekszik a természeti jogot függetlenné tenni a vallástól. Különben éppen Puffendorf rendszeres munkái szerzének Hugo Grotius jogtanának európai befolyást, elfogadák azt a status férfiak és jogtudósok; behatott az ítélő — és szószékekbe, valamint a nemzetek joga gyakorlatába is.

Christianus Thomasius (1655—1728) legelső kísérle meg a jogot a moráltól megkülönböztetni. Azt hivé, hogy az erkölcsi és jogi kötelmek megkülönböztető jellemét a külső kényszer fogalmában feltalálta, mely csak a jog körében alkalmazható, de nem az erkölcsiségében. Vannak ugymond *erkölcsi*, nem különben mint *jogi* kötelmek, de az erkölcsi kötelmek egészen bensők és szabadok, nem kényszeríthetők, p. o. a háladatosság erkölcsi kötelme; a jog ellenben külső

kötelmeket foglal magában, melyek az ember jó vagy rossz akaratától függetlenek, és ki jogi kötelmeit teljesíteni nem akarná, az arra kényszer által is szorítható.

Thomásius után *Wolf* vala, ki „*Jus naturale*“ című nagy munkájában a természeti jog elveit terjeszté és népszerűsíté; a természeti jogot szinte mint elődei, az ember társas természetéből származtatá, de egyszersmind *Leihnitz* metafizikai rendszerének magasabb elveivel is támogatta. Szerinte a *természeti jognak az ember élete fentartására, boldogságára és tökéletesbitésére szükséges eszközöket kell kijelölni.*

Nagy és új reform eszközöltetett a természeti jogban *Kant* (1724—1804) bölcselmi rendszere által, félrevetvén egyrészlől a természeti állapotrólí kényállitmányt, másrészlől *Grotius* régi tanitmányát, mely a jogot a nélkül, hogy annak jellegeit szabatosan meghatározná, a társalmasság ösztönéből származtatá. *Kant* legelső alapítá a természeti jogot: *az emberi természet és társaság tanulmányából folyó észleges elvekre*; mindenek előtt azon észrevételt téve, hogy az emberek cselekvései kétfélék: bensők, melyek a lelkiismeret körébe tartoznak, és külsők, melyek az emberek egymásközti külső viszonyait illetik; az első erkölcsi vagy lelki ismeret törvényei által, az utóbbiak pedig a társadalom tevőleges törvényei által szabályoztatnak; és minthogy az embereknek társaságban együtt kell élniök, szükséges egy általános törvényt találni, melynél fogva kinek-kinek cselekvés szabadsága mindenek szabadságával megállhasson, s a jogot következőleg határozza meg:

Öszlege azon feltételeknek, melyek alatt kinek-kinek szabadsága mindenek szabadságával együtt megállhat“ — és igazságosnak nevezi minden cselekményt, mely mindenek ál-

tal tétetve, senki szabadságát meg nem sértené. *Az állam* észleg Kant szerint társas szerződvényen épül, *czélja a jogállapot fenntartásában és szentesítésében áll*, melyben a polgárok általános jogai, a személyes és politikai szabadság és egyenlőség méltánylandók. Kant ezen elmélete a jogról és államról, habár elve még igen szűkkörű is, és a szabadságot igen általánosan tekinti, mindezek daczára minden a tudományban és életben előbb tett haladást magában foglalja, és egyszersmind kijelöli az utat a további tökéletesítésre.

Fichte (1762—1814) Kant rendszerét alanyi idealismussá változtatván át, a jog elveit is az *én* öntudatából származtatá; lényegileg azonban jogelmélete Kantétól csak nagyobb szabatosság s minden részeinek tökéletesebb összefüggése által különbözik. De szemlélődése utolsó korszakában, midőn az istent mint általános lényt megismerte, jogtanítványa is vallásos jellemet ölte, és a kereszténységhez csatlakozott. Hogy az államról új felfogását megalapítsa, a történetet az ő és újabb korra osztja; az ókori népek tanai szerint vakon engedelmeskedének a törvényeknek, melyeket királyaik vagy papjaik reájuk szabtak; rendeltetésük minden meggondolása nélkül, hagyták magukat a vak szükség eszméje által vezéreltetni; de miután a kétely elfoglalá az elméket, az ókornak vége lőn, és a kereszténység lépe helyébe. A kereszténység is egy felsőbb tekintély iránti engedelmisségen alapszik, de az ember eszével és szabadságával egyesül; tanai öneszünk nyilatkozmányai, melyek egymás után teljesedésbe mennek a történetben. A keresztény elveken alakult ész állapotban az emberek egyezőleg fognak cselekedni az igazsággal, az isten szent akarata iránti engedelmisségnél fogva, mely öneszünkben nyilvánul; a törvényeknek, erkölcsöknek, politikai intézeteknek, köznevelésnek czélja nem egyéb, mint

a jó és igazság ezen szellemét az emberekben felébreszteni, és ezen cél elérével a közbatalom leteheti tisztjét, s felesleges leend, mivel nem lesz szükség az embereket kötelmeik betöltésére, és a törvények megtartására külső kényszer által szorítani; — az állam nem leend többé külső jogintézet, hanem az ész országa, melyben az emberiség az isten szeretetében s az isteni kép szerint ujjászületendik s létszerezendi magát.

Fichte eszméi alapján mind a radicalismus, mind az absolutismus részéről az államot bensőbben egyesíteni a vallással, — azóta tétettek kísérletek, de ezek már feladattak s napjainkban kárhóztatvák. Igaz, hogy a jognak a vallással, nem különben mint a morállal frigyesülnie kell, de ezen frigyesülésnek összevegyüléssé válnia nem szabad. Fichte a jog azon szűk fogalmánál fogva, melyet szemlélődése első korszakából tartta meg, hivé, miszerint jövőre az államok feleslegekké válandnak, holott az állam mindenkor egy alapintézet maradand, mely az ember és emberiség természetének egyik örök és lerombolhatlan elvére vonatkozik.

V.

Az eddig felhozott elméletek közül Kant tana a jelesb bölcsészek és jogtudósok között legtöbb követőkre talált, többben azonban annak megfejtését nem találták kielégítőnek, s többé-kevésbé eltérő alapokon más elveket állítottak fel, melyekben mindazonáltal Kant jogfogalmát egészben vagy részben felvevék. És ezek két osztályra szakadnak.

Az *első* osztályba tartoznak azok, kik Kant szoros megkülönböztetését a *jog* és *morál* közt meg nem engedvén, a jogot többé-kevésbé a morálra viszik vissza, és e tekintetben

a jogtudományban hátralépést tesznek. Legnevezetesebb ezen osztályból :

Bouterweck († 1829), ki a természeti jogról 1813-ban irt értelmezésében a jogot következőleg határozta meg : „*külső feltételek öszlege az ember erkölcsi életére.*“ — E szerint fogván fel a jog lényeges jellemét, mely a feltételességben áll, azt a morállal ugyan egészen össze nem zavarja, de abban hibázik, hogy a jogot az erkölcsiségre szorítja; hollott a jog minden az ember természetében alapuló észszerű czélokra, erkölcsiségre, vallásra, tudományra, művészetre és iparra egyaránt vonatkozik.

A második osztályba azok tartoznak, kik a *jog és morál* közti különbséget megengedik, de Kant fogalmát a jogról igen szűknek tartván egy tágasb jogfogalmat keresnek. Ezek közé tartoznak :

Abicht, ki legelső jegyzé meg (1791) természeti jogában, mikép *a jog mindenek szabadságának együttlétezése módjára nem szorítható, hanem annak az emberi természet általános céljaira kell vonatkoznia*; s a természeti jogot következőleg határozza meg : „*Jogok tudománya, mennyiben azok az ember természetéből származtatvák, egyezőleg minden dolgok természetével, melyekre az embernek ész által parancsolt céljának betöltésére eszközökül és feltételekül szüksége van.*“ — És e szerint a jogot az ember természetéből származtatván, és viszonyba hozván azzal minden dolgot, melyek mint eszközök és feltételek az emberi élet észszerű céljára szükségesek, Kant jogfogalmának hiányát, melyben a cél, mely végett a jog létezik, meg nem határozatik, kikerülé.

Schelling (1775—1854) által a philosophiában esz-
közlött reform a jog és államtanra is nagy befolyást gyakor-

lott, mindenekelőtt oda irányozván minden törekvéseit, hogy a természetet, mely Fichte rendszerében oly annyira félreismertetett, jogaiba visszahelyezze, s a természeti világban, nem különben mint a szellemiben az általános lény eleven ábrázolatát mutassa ki. Nyomozásainak tervében a jogtudományt fel nem vevé ugyan, de az által, hogy a természet és a szellemi s erkölcsi világ között létező mély párhuzamot kijelöli, s a természet philosophiában általa behozott organismus eszméjét az emberi szabadság különböző köreire vonatkozólag életbe lépteté, a jog egy oly felfogására tört utat, melynél fogva az egyén nem elvontságában, vagy elszigeteltségében, hanem az emberi társaság, család, nemzet, s az egész emberiséghezti életműleges viszonyaiban tekintetik és szemléltetik.

A jog ily életműleges jellemét igen jól fogá fel: *Troxler* berni tanár „*Philosophische Rechtslehre*“ (1820) című munkájában, noha a tért, melyben az alkalmazandó, hibásan határozta meg; szerinte az élet czélja az emberi természet valóstítása vagy kifejlesztése, de e valóstítás a lélek és test részéről egy fensőbb egységben kétfélekép megy végbe; ha a lelki elem uralkodik túlnyomólag, *erkölcsiség*, ha pedig a természeti vagy testi — akkor a *jog* származik; — az *erkölcsiség* és *jog* az emberiség által összekötvék, s mindenek előtt egyezőknek kell lenniök mindazzal, mi emberi. A jognak az emberi élet természeti körében érvényesíteni kell mindazt, mi az emberiség által igényeltetik; tiszteletben kell tartania minden polgárban az emberi személyiséget, szabadságot, egyenlőséget, — de mindezen jogokat egyszersmind a nemzethezti legbensőbb viszonyaikban szükség tekinteni; mert a nemzet nem pusztán egymás mellé helyezett egyének összehalmazása, hanem örökleges egységét fejezi ki mindazoknak,

kik közös eredet és nyelv által megkülönböztetve vannak. A nemzet egyéniesített emberiség; következésképp ugyanazon viszony, mely az egyének és nemzet közt létezik, az mutatkozik a nemzetek és emberiség között is. Mindenek felett szükség, hogy mindenütt és minden emberben az emberiség mint czél, örök eszme, isteni alany (substantia) ismertessék meg, melyben egyedül vagyunk egyszersmind eggyek, szabadok és egyenlők. Ezen tan általános elveiben mély igazság fekszik, de bíbázott Troxler, hogy a *morált* és *jogot* mint a szellem és test közötti ellentét következményeit fogá fel, s a jogban nem látott egyebet, mint az emberi élet természeti elemének tulnyomóságát. Éppen az ily ellentétekkel és hasonlatokkali visszaélés, mi által a kevésbé gyakorlott értelem könnyen megcsalathatik, volt oka, mikép Schelling tanitványa és az általa tanitványai által követett modor mindig élénkebb ellenzékre találtanak. Egy szigorubb és logikaibb rendszer szükségességének érzete elterjedett, mely a dolgokat, saját lényegükben fogná fel, s alkotó elveik szerint szoros következetességgel fejtené ki azokat. E szükségnek általán, ugy a természeti jogtudományban kívánt eleget tenni.

Hegel (1770—1831), midőn Fichte idealismusát Schelling naturalismusával eredeti modorban az általános idealismusban egyesítvén, az *általánost*, vagy az *istent* a mindenség különböző köreiben fokkonkénti kifejlődésében fogja fel, a mint az mindenek előtt önmagában lénytani tulajdonitványaiban létezik; majd magánkívül mint természet nyilvánul, s a természeti lét különböző fokain keresztül a szellem létrehozásáig emelkedik, hol az általános lény öntudatot kezd nyerni, mely a szellemi világ különböző fokozatain mindig világosabbá lesz, s végre a philosophiában tetőpontjára jut. Ezen kifejlődésében az *általános lény* tárgyilagossá szellemmé

alakulván, mint szabad akarat nyilvánul, a szabad akarat pedig valósulását a jog által nyeri, tehát a jog a valósult szabadság országa. Továbbá a jog a szellem tárgyilagos valóságának különböző fokozataiban fejt ki magát; a szabad akarat először mint egyéni, azaz mint személy nyilvánul; a létezés, melyet azután a személy szabadságának ad, a tulajdon. Itt még a jog alaki és elvont, de a szabad akarat magasbra emelkedik, visszatekint önmagába, honnan az alanyi akarat joga vagy az erkölcsiség támad; a harmadik fokozaton, melyre a szabad akarat emelkedik, társassá és alanyivá lesz, s az erkölcsiségben megtestesül, hol ismét három formában mutatkozik; *a családban, a polgári társaságban*, mely a szükségletek rendszerét az igazság létegetetét, a rendőrzetet és a testületeket foglalja magában, s végre az *államban*, mely viszont a belső és külső államjogban és a világ-történetben fejlődik ki.

Hogy Hegel szerint az állam kifejlődését s előhaladásos menetét a világ-történetben felfogjuk, mindenkor szem előtt kell tartani, mikép szerinte az államban s létegetete különböző alkataiban az *isten* és az *isteni* nyilvánul. Az *állam* — úgy mond Hegel — *a jelenlévő isten, a szellemi mindenség, melyben az isteni valósul*. E szerint minden, mi létezik, észszerű, és minden mi észszerű, létezik; mert maga az isten valósítja magát az államban; tehát minden helyesen van és jó, vagy jövend a maga idejében; az egyénnek érve csak az állam által van, és minden jogai csak abban nyernek valósulást és jelentést. Az állam általános cél, s az állam alapja az ész hatalma, mely mint akarat valósítja magát; az államnak általános céljánál fogva legfőbb joga van az egyének felett, kiknek legfőbb kötelme az, hogy az állam tagjai legyenek. Mert az állam nem pusztán polgári társaság, mely-

nek czélja a tulajdon és személy szabadság oltalma; valamint az észszerű, az általános és egyéni egységében áll: úgy az állam az egyéniséget és alanyi szabadságot az általános akarattal egyesíti. De a világszellem nemzeti szellemekben egyénisülvén, több államokban fejti ki magát, melyek egymás között felségi függetlenségben állanak, s miután nincs joghatalom, mely közöttük határozhatna, tehát a hadnak kell határoznia. A had a haladás emeltyűje, s erkölcsösítő hatalom. Az örök béke, melyről némely bölcsészek álmodoznak, szerinte erkölcsi tespedés fogna lenni a nemzetekre nézve. A világtörténet végre az isteni biráskodás látványa, melyben az általános szellem ellentéteinek végtelen gazdagságát kifejti, s a népek felett végítéletet mond. A világszellem e működésében a népek, államok és egyének eszközök, melyek elvesznek, míg maga a szellem mindig magasabbra emelkedik; hol a világszellem egy bizonyos fokra jut, általános jogot gyakorol, s a nép, mely azt képviseli, boldogságban és dicsőségben él, és jogilag uralkodik; más nemzetek irányában jognélküliek; azok, melyeknek kora lejárt, a világtörténetben többé számba nem jönnek.

Ekkép fűzi Hegel a jogeszme kifejtését a magán jogon, államjogon, nemzetek jogán, és világtörténeten keresztül. Mi e felfogásban mindenek előtt feltűnő, az azon tárgyilagos és általános szempont, melyből a jog főbb intézvényeit tekinté; szerinte nem az egyéni akarat, az alanyi szabadság többé a jogok és társadalmi intézmények forrása; az egyének egy felsőbb szellem organumai, mely azokat vezérli a nélkül, hogy arról öntudatuk volna, mely alakít és átalakít mindent, mi a társadalomban létezik.

Ha Hegel rendszere általános szellemének érdemét el is merjük, de be kell vallanunk azt is, mikép az uj s igaz esz-

mékkal nem gazdagítá a jogphilosophiát, miután semmi határozatlanabb nem lehet mint Hegel joghatározása „*A jog* — ugymond Hegel — *a valósított szabadság.*“ — Kiindulási pontja pedig Fichte rendszere, mely az egész emberi személyiséget a szabadságra vonja, mondván, hogy: *a jog a vak szükség által valósított szabadság.* Mert mily szabadságuk lehet az egyéni szellemeknek, ha azok nem egyebek, mint az *általános zsellem* eszközei, ha azok nem valódi személyiségek, hanem csak az *általános* kifejlődésének phasisai, az *általános* személyiség momentumai, melyekre az isten kifejtésének határán jut? De az államról fogalma is pogányos. Aristoteles ugyanazon elméletet előadhatta volna; a kereszténységet, mely az embert a polgáron felül emelte, fel nem fogá; Hegel államának általános hatalma van, az egyének csak az állam által birnak jogokkal és erkölcsiséggel. Hegel philosophiájának érdeme főleg abban áll, hogy a történelmi iskola túlzott törekvéseit ostromolta, és a bölcselmi szellemet szilárdította; azonban Hegel egész bölcselmi felfogása, melylyel jog és államról elmélete benső összeköttetésben van, az ész és a közönytudat által elvettetett, rendszerének fogyatkozásai mind tartalmára, mind alakjára nézve általában elismervék s javítása minden részről követeltetik.

VI.

Mielőtt Hegel rendszerének felbomlása után a philosophiában keletkezett újabb irány jelzésére áttérnénk, említést kell tennünk a csaknem egyidejűleg keletkezett: *haszon-* és *történelmi* iskola tanairól, nevezetesen:

Bentham Jeremias (angol bölcsész 1747—1832) egy új rendszerrel állt elő, mely a többi iskolák tanai vitatkozásait meddőknek nyilvánítván, s magát a józan értelem tolmá-

csál hirdetvén, állítá: mikép az általa felállított világos s önmagában bizonyos elvben mint valóságos társadalmi sarkigazságban minden gyakorlati embernek meg kell egyezni. És ezen elv a: *haszon* elve, mely Bentham által a törvényhozás minden ágában alapul állítottatott fel. Bentham tehát a jogtudomány terén az angol *érzelményi* (sensualiste) iskola képviselője lön, melynek elveit magáévá tevé. Mit Locke s főleg Hobbes bölcselmi nyomozásaikban megmutatni törekvének, azt Bentham sarkigazságul tüzé ki jog és törvényhozási rendszerének homlokzatára.

Az érzelményi iskola azt akará megmutatni, hogy az ember csak a gyönyör és fájdalom rugói által vezéreltetik, hogy mindent érdekből vagy helyesen értett érdekből cselekszik. És Bentham épen ezen elvet közönségesen, de határozatlanabb néven: *haszonnak* nevezé. Következőleg Bentham oly elvet mondott ki, mely már régenten, csakhogy más néven az igazság alapjául tekintetett. Ez okból mellőzve elvei fejtegetését, csak azt jegyezzük meg, hogy a haszon, bár a jog és törvényhozás elve nem lehet, oly fontos egy pont, mely a gyakorlati életben számba veendő; mivel a gyönyör vagy a boldogság, melyre Bentham a haszon elvét visszaviszi, az ember és társadalom életében lényeges elem. A gyönyör bizonyos neme a természet intésének, hogy e természetnek egy vagy más részben elégtétetett. De valamint az erkölcsészetben a gyönyör vagy boldogság elhatározásunk célja vagy indoka nem lehet, bár a dolgok rendes folyásában cselekményeink következése lehet, sőt lennie kell; ugy a jogban a haszon az igazságnak nem elve vagy alapja, hanem következménye; a jog elve és a haszon között az a viszony levén, mely az ok és okozat között.

A haszoniskola elvére tett eme általános megjegyzés

után térjünk át a *történeti* iskola keletkezése és főbb elveinek jelzésére, mely a Hegelféle rendszerrel csaknem egyidejűleg foglalt tért, s mely iskola elméletével minden észleges rendszert elvet.

Tagadhatatlan, hogy a francia forradalom keletkezésére a XVIII-ik század philosophiája folytán elterjedt kizárólagos és részben tökéletlen elméletek nagy befolyással voltak s hogy a francia törvényhozás azoknak érvényt szerezni törekedett. Ez időben, míg egy részről Angolhonban, a történeti hagyományok és szokások honában, *Burke* a híres szónok, a parlamentben menydörge a francia forradalom tanai és tettei ellen, s e nagy politikai dráma fordulatait csaknem prófétaként megjósolván, erősen ellenszegüle minden kísérletnek a társadalmat elvont elvek szerint reformálni, mert szerinte a tudomány: valamely államot alkotványozni vagy javítani, nem épülhet előleges abstract elveken, hanem az csak hosszas tapasztalás gyümölcse lehet — addig Némethonban a polgári törvényhozás és jogtudomány mezején fejtettek ki hasonló elvet. Tulajdonképen ugyan már 1789-ben *Hugó* által mondatott ki részben a *történeti iskola* tanának elve; a francia események, azon szükség érzetét keltvén fel, hogy a jog elemeit az eddig felületesen tanult történelemből kell meríteni, és a régi intézetekről igaztalanul hozott ítéleteket kiigazítani. Azonban csak *Savigny* foglalá eme tan elveit rendszerbe, és ez fejté ki tüzetesen az iskola elveit, főleg azon kísérlet ellen irányulva, melyet Thibault heidelbergi tanár „Ueber die Nothwendigkeit eines allgemeinen Gesetzbuches für Deutschland“ 1814 czimü munkájával egy új és általános némethoni törvény alkotására tett.

A *történelmi iskola* tana, a jognak minden bármely forrásból, akár az állítólagos természeti állapotból, akár az

emberi észből merített általános elveit tagadván, azt állítja, hogy minden fennálló törvények és intézetek alapja és igazolása azon nép történeti kifejlődésében és erkölceiben keresendő, mely azokat alkotá. Ezen tannak Savigny által kifejtett elvei szerint a jog nem meggondolt akaratlagos s még kevésbé önkéntes teremtvénye az embernek vagy a társadalomnak. A jog e tan szerint úgy szülemlik valamely népnél, mint annak nyelve, erkölce és egész alkotmánya. Maga a nép egy természeti egész, mely egy közszellem befolyása alatt él s fejlődik hivatásaiban, melyeknek mindegyike valamely társadalmi termék által nyilvánul, s melyek közül egy azon különös hivatás is, mely által nemződik és kifejlődik a jog. A népek e különös hivatásának származása történelmileg meg nem mutatható, miért a mythus a jog eredetét Istennek tulajdonítja. A népek zsenge kora eszmékben szegényebb, de társas viszonyairól s állapotairól világosb öntudattal bír. E természeti állapot eredetileg jelképekben, majd a nyelvben fejezi ki magát, s a jogtudósok eszmélt tudalma csak később lép a nemzeti öntudat helyébe; tehát minden jog a nemzeti szokások, hiedelmek és végre a jogtudományból nemződik, de mindenkor valamely rejtélyes erő csendes hatása által, főleg midőn a nemzeti kifejlődés szabályszerűleg megy végbe.

Ezen tan támogatásában érvül hozatik fel, hogy e tan kedvező feltétele már Rómában valósult, mert a római jogtudósok nagyságát az tette, hogy az ő tudományuk a tapasztalástól s az élet közvetlen szemléletétől soha különválva nem volt, s főleg a köztársaság szabadságának kora vala az, mely a jogtudósok alapkincsét nyújtá, s mely őket bámulatos rendszerükre tanítá; a jog egyenlő lépést tartott az étellel, a politikai intézetek nem gátlák, hogy a bíró a korábban alapított elveket az új szükségekhez szabja, s a jelen esetekhez alkal-

mazza, tehát a római jog a történeti tanitmányként szabály szerű modorban képződött, s ennél fogva a mostani népeknek mintául szolgálhat s törvényhozásuk alapja lehet.

A történeti tannak fentebb jelzett főelveiből kitűnik, mikép e tan az ember szabad és eszes természetét félreismeri, az ösztön s többé-kevésbé eszméletlen erkölcsök és szokások uralma alá vetvén őket, és ezen tan a mostani népeknél épen azon eredetiséget ássa alá, melyet a római népben magasztal, oly törvényhozás fenntartását kötvén reájuk, mely egészen más társadalmi állapothoz lévén szabva, a jelen kor újabb érdekeinek meg nem felel; de ezen tan fogyatkozásai és tévessége kitűnik, ha azon modort tekintjük is, melyet használ, hogy a jog elveinek megismerésére jusson. Ezen tan t. i. a helyett, hogy az igazság forrását s elveit a népek társas viszonyaiban, és a teendő javításokat azoknak életében nyomozná, azt állítja, hogy a jognak semmi örök általános változhatlan elvei nincsenek, hogy a jog a népek különböző műveltsége és erkölcei szerint szüntelen változik, következéleg a jognak csak történelmi lehozását akarja megengedni, azaz valamely törvény igazságát nem másként mutatni meg, mint azon okok és körülmények kifejtése által, melyek azt létrehozták. De a jognak e nézet szerinti történelmi kifejtése mint a legtévesebb tűnik ki, ha figyelembe vesszük:

a) hogy valamely törvény igazságát, a törvényt létrehozó és felderítő okok és körülmények igazságával összevarni nem szabad; mert valaki tökéletesen ismerhet minden körülményeket, melyek valamely törvényt létrehoznának vagy indokolnának, s a törvényhozó eme előző tényekben mentséget találhat, de a törvény igazságossága nem azon külső tényekben áll, melyek azt előidézik, hanem magában a törvényben,

mennyiben az összeegyező azon elvekkel, melyek az ember társas életének egész szervezetét szabályozzák.

b) a jog és igazság fogalma tapasztalásból vagy történetből — mennyiben ez ellenmondásos, különböző népeknél különböző törvények és intézetek létezésén, — nem származtatható le. Mert hogy a jog fogalma általános legyen, minden népek életét magában kell foglalnia, tehát a jog fogalmát csak egy a világpolgárság népeinek egyforma szokásaiból vett általános tapasztalatból lehetne kivételesen leszámaztatni,

c) a mennyiben pedig a tevőleges jogot kívánják a jog általános elvei forrásául tekintetni, az által egyszersmind állítanak, mikép a népek élete a műveltség legfőbb fokát már elérte, s hogy az államok ugy a mint állanak, az ember egyéni és társas természete minden szükségeinek megfelelnek, ezen feltevés azonban bővebb czáfolatot nem kíván.

A történet tehát a természeti jog forrása nem lehet, mivel a történet tényeket, eseményeket és különféle intézeteket folytonos változataikban megismertet ugyan, de elveket nem nyújt, már pedig arra, hogy annak mi az életben történik, jogosságáról és igazságáról ítéletet hozhassunk, nélkülözhetlenül elvek szükségesek.

És így a *haszon* és *történeti tan* elemeinek áttekintése után térjünk vissza *Hegel* rendszeréhez, melyben kimondott: hogy oly elveket szükség megalapítani, melyek a jog történelmi és bölcselmi elemeit bensőleg egyesíteni alkalmassak. Azonban mint láttuk, ezen általa megkísértett egyesítés ígéreteinek meg nem felelt, mert a történelem és bölcselem között tervezett szövetség *Hegel* rendszerében, valamint a jog mezején, ugy a gyakorlati ész egyéb ágaiban, az erkölcs és vallásban, kölcsönös elnyelésé vált, mely nem engedi

többé megkülönböztetni a tényeket és elveket, s a történeti tények legönkénylegesebb értelmezésére vezetett. De azon hosszabb szellemi, erkölcsi és politikai nevelés gyümölcsei, melyek annyi népek által oly sok századokon keresztül oly fáradsalmasan gyűjtettek össze, a philosophiában és az erre támaszkodó jogphilosophiában, Hegel rendszere felbomlásával jelentkező crisis beállítást állandósítani nem hagyhatták, és így a jogelv fejlesztése tovább haladt. Nevezetesen Hegel rendszerének felbomlásával az azt alkotó elemek is t. i. Fichte alanyi eleme, Schelling általános elemétől, melylyel Hegel rendszerében egyesülve volt, különvált, és míg Fichte eleme a Hegelianismus kebelében egy új iskolának szolgált alapul, mely kizárólagosabb felfogásánál fogva, a személyes önkényesség és szabadság elvét tulfeszítvén, az egyéni ént újra általános lénynyé emelé, Isten helyébe az embert helyezé, és a vallás, morál és politika minden örök elveinek lerontását leplezetlenül kimondá; az emberi gondolat ily pusztaságában pillanatig ugyan tévedhetnek az elmék, de csakhamar belátandják, mikép egy egészen más utat kell venniök, hogy az ember és emberi társadalom szükségleteivel találkozzanak; addig másrésről Schelling maga újra igénybe vevé az először általa alapított elvet, és a jogot egy új irányban fejté ki.

Kétségtelen lévén az, hogy *Kant* az által, mikép a természeti jogot az emberi természet és társaság tanulmányából folyó észleges elvekre alapítá, a jog elvének továbbfejlesztésére a helyes kiindulási pontot kijelölé, s hogy a továbbfejlesztésben a helyes utat azok találták el, kik *Kant*nak a *jog és morál közti különböztetését* megengedve, egy tágasabb jogfogalmat kerestek; és az által, hogy míg egyrésről *Buterweck* a jognak feltételeességében álló jellemét felfogá, másrésről pedig *Abicht* a jogot az ember természetéből származ-

tatván, azzal viszonyba hozva minden dolgokat, melyek mint eszközök és feltételek az ember észszerű céljaira szükségesek és ez által a jog létezése céljának kifejezést adott; addig Schelling a jog azon felfogására tört utat, melynél fogva az egyén nem elszigeteltségében, hanem az emberi társaság, család, nemzet s az egész emberiséghez organicus viszonyaiban fogatik fel, — a jog fogalma mindig határozottabb fejlettséget nyert; melyeket Hegel rendszerének felbomlása után Schelling is természetjogában érvényesít.

Az előadottakban a jog elemének fejlesztésében az időszakonként iránytadó bölcselemi elméleteket és az ezen alapuló jogphilosophiát főmozzanataikban áttekintvén, részemről beismerem, hogy valamint egyrésztől nem vagyok képes a rationalismus (észlegesség) elméleti önhittségének azon magaslátára felemelkedni, mely az emberi észet Isten helyébe teszi, midőn benne a jognak ősforrását, vagyis a jogrendnek létesítő szülőökát akarja feltalálni, és ez által őt az emberi nem általános törvényhozójává tenni, megfélekezvén arról, hogy a jognak s a jogi rendnek legfőbb és legvégsőbb oka, az isteni világrendben, mennyiben t. i. az az emberekre és az emberi életviszonyokra vonatkozik, vagyis az embernek és az emberi életviszonyoknak Istentől alkotott természetében és rendeltetésében keresendő; és az emberi észnek emellett nincsen más feladata, mint az isteni világrendben gyökeredző, tehát objectiv törvényeket megismerni és azzal együtt, mi ezekből belső szükségességgel foly, tiszta tudatra emelkedni és tudományos összefüggésbe hozni; ugy másrésztől a természeti jog általános elveit tagadó, illetőleg megtámadó elmélet ellenében is, meggyőződés szerinti hitem csak az lehet, hogy ily megtámadásnak csak a tudomány előadása, illetőleg kifejtése, mennyiben az hiányos vagy egyoldalú, lehet kitéve, de maga

a dolog valóságára, t. i. az ember és emberi életviszonyok természetén és rendeltetésén gyökeredző és az emberi ész által megismerhető természeti jog léte meg nem dönthető; miután ezen jognak sem objectiv (tárgyi), és reális (anyag) alapját, mely épen az ember és emberi életviszonyok természetében és rendeltetésében fekszik, sem pedig subjectiv (alanyi) megismerési alapját t. i. az emberben rejlő észtehetséget tagadni nem lehet. A természeti jog tagadása annyi lenne, mint az emberi észnek — mely pedig kétségtelenül az igazságnak, Istentől embernek kölcsönzött szerve — lényét félreismerni, elvitatván az észről ama tehetséget, melynél fogva azon objectiv és reális alaplól az eredeti igazságokat és joghatározatokat levezetheti és kifejtheti.

Ez a felfogásom mellett én azon bölcsészeknek s illetőleg jogtudósoknak elméleteit tarthatom csak leghelyesebbeknek, kik Kant által kijelentett elméletből kiindulva, a *jog* és *morál* közti különbséget szorosban meghatározni, és Kant jogfogalmát tágítani igyekeztek, mely jogtudósoknak tana szerint a több mint másfél századdal ezelőtt megkülönböztetni kezdett *jog* és *morál* közti különbség jellegei már határozottan megalapítva vannak. És annak kitüntetéséül, hogy ezen különböztetés nem egyedül *elméleti* érdekű, de *gyakorlati* fontosságú is, nem lesz felesleges az általam követett jogtudósok tanai szerint a *jog* és *erkölcsi jó* tanai közti különbséget fővonásaiban kiemelni.

VII.

Hogy a *jog* s *erkölcsi jó* tanai közti lényeges különbséget egész határozottsággal kitüntethessem, szükséges mindenek előtt meghatározni, mily szempontból tekintendő a *jó* és az

mily viszonyban áll a *joghoz*. Alapjelleme minden embernek ugyanaz, és természetük ugyanazonosságánál fogva ugyanaz reájuk nézve a *jó* is, mely három szempontból tekintendő:

1-ször a jó önmagában vagy az általános jó, mely magában foglalja,

2-szor, a jót a cselekvő szándékára vagy indokára nézve,

3-szor, a jót azon eszközökre és feltételekre nézve, melyek annak valóztatására szükségesek, de a cselekvő jó vagy rossz szándékától függetlenek. — Ennek folytán —

A *jogtudomány* tárgya: összege az emberi akarattól függő azon feltételeknek, melyek az ember valódi rendelkezésének és észszerű céljainak elérésére szükségesek.

A *morál* tárgya nem a jó általán, hanem a jó az ember szándékára vonatkozólag; az erkölcsiség, mely a tiszta és érdektelen cselekvésben áll, a jó valóztatásának csak egy különös módja.

A jó önmagában vagy az általános jó, a mint fentebb is említém — két főszempontból mutatkozik, melyek egyikét az *erkölcsiség*, másikat a *jog* teszi, és e szerint kell a két tudomány közt a különbséget és viszonyt is meghatározni.

Az *erkölcsi rendhez* tartoznak mindazon cselekmények, melyeknek becsük önmagukban van, és melyeknek érdemes vagy vétkes voltuk a lelkiismeret által méltányoltatik, és főérvük a szándékban áll.

A *jogi rendszerhez* tartoznak ellenben mindazon cselekmények, melyek az emberi élet létezését és kifejlődését feltételezik, és melyeknek a jó vagy rossz szándéktól függetlenül valóztatniok kell. A különbséget tehát következőkben vonhatjuk össze:

a) az *erkölcsi jó*, az embernek egyszerű tulajdonságát fejezi ki; — a *jog* pedig azon viszonyos tulajdonságot teszi, mely több személyek között létezik. Mert a *jog* nevezete alatt bizonyos észszel és szabadsággal bíró élő lények közti viszonyt fejezünk ki, tehát a *jog* úgy tűnik fel, mint viszonyos tulajdonság az életben; nem egyszerű tulajdonság ez, mint például jóság, erény, erkölcsiség, mert ez utóbbiak nem teszik fel szükségképen több emberek együttlétezését. Jó, erkölcsös, erényes lehet valaki magában, egyedül belsőjében, szándékai és ezekből folyó cselekményei eredményének minőségére nézve, de jogos, igazságos nem lehet, csak ha egy vagy több személyekkel viszonyban áll.

b) a *morál* a belső ember, a cselekmények forrása, az akarat javítását czélozza; a *jog* az élet kifejlődésének eszközeit biztosítandó, függetlenné teszi azokat az egyénnek jó vagy rossz akaratától, és e szerint a társadalom szabályszerű menetének biztosítéka;

c) a *morál* a szándékot, melyben valamely cselekmény tétetett, — a *jog* pedig a cselekményt tekinti önmagában, eltekintve a szándéktól, melyben az tétetett. A *morál* tehát a tényt forrásában, a *jog* pedig következményeiben fogja fel;

d) az *erkölcsiség* egyedüli bírása a benső öntudat; de mivelhogy a *jog* külsőleg megismerhető, társadalmi törvények hozhatók és hozandók, melyek valamely a társadalomban e végre állított hatalom által bárki ellen is alkalmazhatók; miből következik, hogy a jogi kötelek szükség esetében kényszer által is létesíthetők;

e) a *morál* alaki és alanyilagos tudomány, egyedül a szándékot és az azt nyilvánító alanyt veszi tekintetbe, az erkölcsiség alanyilagosa alaka a jónak; a *jog*, mely lényegileg a

cselekmény tartalmához, anyagához ragaszkodik, e tekintetben anyagi és tárgyilagós tudomány.

A *jog* és *morál* közti viszonyok pedig következőleg határozatnak meg:

a) mindaz, mi parancsoltatik vagy tiltatik a jog által, parancsoltatik vagy tiltatik a morál által is; ellenben

b) nem minden parancsoltatik vagy tiltatik a jog által, a mi parancsoltatik vagy tiltatik a morál által, mert az erkölcsi cselekmények benső forrásukban a jog körén kívül esnek, azaz a jog nem foglalkozik velük, se nem tiltja, se nem parancsolja azokat.

A fennebbiekből világosan kitűnik, hogy a *jog* és *erkölcsi jó* közötti különbség nem oly subtilis distinctió és üres szójáték, mint *Kovácsfy* hiszi, de nem is egyedül elméleti érdekű annak megkülönböztetése, sőt igen nagyfontosságú — főleg a közjogban — (melynek ágát a büntető törvény is teszi) hol az államnak az élet és emberi tevékenység egyéb köreibe való beavatkozása határainak megalapításáról van szó. Ha az állam, mely a jog és igazság fenntartása és alkalmazása végett létező társadalmi intézet s mely e célra kényszerít is használhat — e végből hatalmát az emberek benső erkölcsiségére is kiterjeszthetné, minden lelkiismeret szabadságának vége lenne; mert a jog vagy igazság bírószéke elébe idézhetne oly cselekményeket is, melyek a lelkiismeret elébe tartoznak, és melyekről az ember csak a benső bíró előtt felelős. Tehát a jog és morál elméleti összezavarása gyakorlati alkalmazásában a leggyűlöletesebb zsarnokságot vonná maga után és ez az oka, hogy a legjelesebb bölcsészek és jogtudósok a morál és jog közötti különbséget és viszonyokat minél szorosabban meghatározni igyekeztek.

De *Kovácsfy* czáfolatának fentidézett kiindulási alap-

feltételében a természeti jognak a tételes jog és tudománya közötti különbségéről sem akar valamit tudni, pedig a természeti jog alatt bizonyos a hozott tételes törvényektől független jog értetik.

A *természeti jog* az ember és emberi életviszonyok természetén gyökerezik, és azt az ember eszes természete által megismerni és kifejteni lehet és kell. A *tételes jog* ellenben csak valamely államban megalapított vagy elfogadott jogra vonatkozik.

A *tételes jog* rokonságban áll ugyan a *természetjoggal*, tárgyát és célját — t. i. az emberek közti jogviszonyok szabályozását illetőleg, de egymás közt mégis több tekintetben különböznek, nevezetesen:

a) a *természetjog* az ember és az emberi életviszonyok természetén és rendeltetésén gyökeredzik, és csak az ész által bölcselkedés útján ismerhető meg; — ellenben a *tételes jog* külső ténykörülményeken alapul, és épen azért csak tapasztalásilag a történeti ténykörülményekből és okmányokból ismerhető meg;

b) a *természeti jogtudománynak* (jogphilosophiának) feladata: a külselekmények jogossága és jogtalansága megítélésénél általános mérvszabályul szolgáló következő tételben „külső szabadsággal úgy élj és azt annyira szorítsd meg, hogy a többiek jogaival és az emberi társas öszlet rendjével ne ellenkezzék“ foglalt legfőbb és legáltalánosabb jogtörvény segélyével az általános és eredeti jogelveket felkutatni, és azokból a szükséges folyományokat szigorú következetességgel kifejteni; — ellenben: a *tételes jognak* feladata: az általános jogelveket gyakorlati megvalósításuk végett, az állami érdekek, viszonyok és sajátságok tekintetbe vételével közelebbről meghatározni, és a külső életforgalom különmemü

eseteire alkalmazni, ugy szintén az egyes jogeselekvényeknek szükséges külalakzatait megalapítani, és minden intézkedéseiben nem csupán a szigoru természeti jog és jogi következetesség, hanem a méltányosság, czélszerűség és közhasznúság követelményeit is tekintetbe venni, és lehetőleg érvényre juttatni.

c) a *természeti jog* alapeszméje szerint csak egyetlen és általános legfőbb elveiben változhatlan; mert az ész, mely által bölcselkedés útján felismertetik, magának ellent nem mondhat, hanem a mit egyszer mint jogost vagy jogtalant elismert, azt mindenkor olyannak tartja és azért örökké való és egyetlen; ellenben:

tételes jog többféle létezhetik és létezik is valóban; mert minden önálló állam megalapithatja és kell is hogy megalapítsa önmagának saját jogát. Továbbá a tételes jogok igen eltérők is lehetnek egymástól és valóban azok is, mert a tényleges körülmények és viszonyok, melyek befolyása alatt a tételes hazai jog fejlődik és alakul, s melyekkel a tételes jognak feladatánál fogva lehetőleg meg kell egyezni, nem mindenütt egyenlők, s mivel az idő folytával ezen tényleges körülmények és viszonyok, valamint a korszellem is változnak; innen a tételes jog is folytonos változásnak van alávetve;

d) a *természetjog* elvei eszményileg általános érvényűek ugyan és a tételes jog alkotásánál alapul és zsinórmértékül szolgálnak, de az életben közvetlen alkalmazásra csak annyiban számithatnak, mennyiben az illető állam törvényhozó hatalma által a tételes jog kiegészítéseül elfogadtatnak, és ez által világosan nem módosittatnak; ellenben a *tételes jog* az illető állam törvényhozó közege által elfogadott kötelező, az életben közvetlen követendő és alkalmazandó szabályokat tartalmazván — kötelező ereje rendszerint csak azon állam te-

rületére, a melyben, vagy azon viszonyra szorítkozik, a melyre nézve az megalapítva lón, és csak addig tart, míg az új ellenkező jogszabályok meg nem szüntetik vagy módosítják.

Ezek után egyrészt az *erkölcsi jó és jog* közötti — másrészt az *általános jog és tételes jog* közötti különbségeknek kifejtett ismerveire figyelve, — ha tekintetbe vesszük, hogy Kovácsfy czáfolatának kiindulási alaptételében azt állítja: „hogy a jogilag annyira kiművelt rómaiak korában erkölcsi jó tehát jogosnak tartatott a rabszolgaság intézménye, — a vézna gyermekek meggyilkolása“ — kitűnik, hogy két irányban követett el tévedést. Mert erkölcsi jóságukról ezen intézményeknek nem is szólva, azok a jog elveire sem lehettek alapítva, minthogy az ész által az ember természetéből kifejtett jogelv szerint a gyermeknek már anyja méhében a fogantatás pillanatától életéhez és ennek további fejlődéséhez, valamint a világra jöttével személyes szabadságához is joga van, mely jog körében őt mindaddig, míg más jog körét nem háborította, korlátozni nem szabad; s valamint a mai, úgy a legrégebbi korban történt cselekményekre nézve is az ész lévén a jog forrása, tehát ama intézkedések jogosok nem, hanem igen is lehettek törvényszerűek, mert a tételes jog megalapításánál a törvényhozó nem egyedül az általános jogelvek, hanem az állami érdekek, viszonyok és sajátságok tekintetbe vételével, a czélszerűség és közhasznuság követelményei által is vezéreltethetik.

És így kellőleg ki lévén tüntetve Kovácsfy által a halálbüntetés jogtalansága begyőzésére felállított kiindulási alapjognézetének tévessége, az abból levont következtetések maguktól elesnek, melyeknek helytelensége azonban jelen érte-

kezés folyamában bővebben is ki fog tűnni, mi okból *áttérek a második cikk* részletezésére.

VIII.

A másik szaklapi cikk, melyet már megemlítettem, s melyel jelen fejtegetésemnek foglalkoznia kell, azon értekezés, melyet a jogászgyűlésen a halálbüntetés eltörlésének indítványozója — *Engerth* tiszti alügyész — tett közzé. Ezen indítványt tevő a *Themis* 20-ik számában új büntető-jogi rendszerének (!?) alapelvét proclamálván, indokai bővebb fejtegetése és Dr. Brode szakavatott véleménye sikertelen czáfolatának kísérletei közt irányomban következő nyilatkozatot tett: „Várady ur még könnyebben segít magán az *ő ellenem irányzott cikkében*, mert ezen indokomat egysalto mortale által agyonhallgatja.“ Következőleg ezen ur az olvasóval azt akarja elhitetni, hogy én a *Themis* 1, 2, 3 számaiban megjelent cikkeit vagy indítványának különálló indokait részletesen czáfolni akartam. Ezen ráfogást mint cikkem tartalmával ellenkezőt egyszerűen visszautasítom. A „Törvényszéki Csarnok“-ban megjelent cikkeim 77. sz. alatti részében vonatkozólag Engertnek *Themis* cikkeire csak az van megjegyezve, hogy „annak tartalmát részben maga cikkiró ellentétes állításával, részben pedig Dr. Brode Lipót jeles véleményében kifejtett érveivel megczáfolta“ — cikksorozatomban közvetlen célja pedig határozottan következő tételben jeleztetik: „nem lesz felesleges a halálbüntetés eltörlésének kérdésében az ellenfelek által elfoglalt álláspontokat szabatosan meghatározni“ vagyis más szavakkal: azon jogi nézet alapjait jelezni, melyekből a felek kiindultak, hogy ellenes indítványaik indokolásában, jogi nézetük folyományaként az ember és társa-

dalmi viszonyok természetéből kifejtett általános jogelveket, gyakorlati megvalósításuk végett, tekintettel népünk sajátságai, közműveltségi, úgy rendőrségünk és fogházaink állapotára is — érvényre jutassák. És hiszem, hogy a szakosztályi tárgyalások vázlatához hű maradtam, midőn a *többség* által elfoglalt kiindulási alapot e tételekben :

„I. a halálbüntetés jogtalan,

II. a halálbüntetés szükségtelen és czélszerűtlen“ — a *kisebbség* által elfoglalt kiindulási alapot ellenben következőkben :

a) a halálbüntetés jogszerű,

b) a politikai vétségek — úgy a haszonlesés nélkül elkövetett gyilkosságok eseteinél mellőzendő, ellenben

c) a haszonlesésből tervezett és véghez vitt gyilkosságok eseteinél mint legsúlyosabb büntetést, tekintettel hazánk népének közműveltségi állapotára, bünfenyítő törvénykezésünk, fogházaink és rendőrségünk hiányára, mai napság még a jogbiztosság érdekében fenntartani szükséges; azonban végrehajtásának nyilvánossága beszüntetendő“

adtam elő. Czikksorozatomban közvetett céljára pedig a következő tétel vonatkozik: „megkísértem eme álláspont jogosultsága iránt egyéni meggyőződésemet (tehát eltekintve, Dr. Brode véleményétől és érveitől) következőkben kifejteni,“ — Engert indítványának indokaira pedig csak következő általános megjegyzés foglaltatik czikkemben: „A tudomány szempontjából, a halálbüntetés jogszerűségének kérdését illetőleg, a legnevezetesebb jogtudósok az elmélet mezején annyira kimerítettek már minden kutforrást, melyből érveket a halálbüntetés jogossága mellett és ellen gyűjteni lehetett,

hogy e téren alig hozhatna fel valami újat, tehát csakis az egyéni felfogás dolga, ha reám a halálbüntetés jogossága védőinek — indítványozóra ellenben a halálbüntetés elleneseinek érvei hatottak meggyőzőleg.“ — Azt gondolom, ezen tételben érthetően meg van mondva, hogy Engert e téren indokaiban semmi újat fel nem hozott, mert hirhedt indokát, hogy „a halál nem büntetés“ már Cesar és Schumann német tanárok használták, tehát azt mint a vitakozás terén elkopottat kivételes új czáfolatra érdemesnek tartani alig lehet.

Azonban bevallom, hogy fentebbi állításom végtétele, hogy t. i. „indítványozóra ellenben a halálbüntetés elleneseinek érvei hatottak meggyőzőleg“ csakugyan téves feltevésen nyugszik, mert még akkor azon meggyőződésben voltam, hogy indítványozó azon híres jogtudósoknak elméleteit, kik a halálbüntetés jogtalansága mellett oly szép, bár meggyőződésem szerint téves elméleteket fejtettek ki, — tanulmányozta, és a tudomány színvonalának ama magaslatán magát tájékozni is tudja. Azonban a Themis 20, 21, 22, 26 mult évi számaiban megjelent cikksorozatának tartalma ama meggyőződést érlelte meg bennem, hogy: őt a kérdéses indítványtételre csak feltűnhetési vágy szülte önhittség ösztönözhetette; mert ama jobb sorsra érdemes indítványt a tények elferdítésével és a jogász közérzetét sértő rabulismussal hitte indokolhatni. Mert nem fogván fel az abolitionista jogtudósok elméleteinek szellemét, az azok által elfoglalt jogtudomány színvonalán magát tájékozni nem képes, de még azok jogi nézetét sem fogta fel, kik a szakosztályi ülésben a halálbüntetés ellenesei közül a jogosság kérdését az elméleti jogtudomány szempontjából tárgyalták; elvégre nem ismervén az általános jogtudomány felosztását, azt sem tudta, hogy indítvá-

nyának támogatására az érveket a jogtudomány melyik ágából kellett volna merítenie.

Miután tehát egyrészt ezen meggyőződés kijelentése, másrészt pedig tekintve, hogy Engert indítványozó csarnoki cikkemnek a történeti tényekre vonatkozó tételéből az általam levont logikai következtetésnek elhallgatásával képtelenségeket igyekezett reám fogni, tehát eme csonka idézetek egészítése mellett, az a, b, c alatt jelzett álláspont jogosultsága is bővebb kifejtés általi igazolást tesz kötelelességemmé, melynek teljesítésében kerülve minden ráfogást, csak Engertnek a Themisben közzétett nyilvánításait fogom felhasználni. És ez okból idézem mindenekelőtt a Themis 20. sz. cikkéből Engert következő szavait: „Indítványommal a hazai büntető rendszert (!) mint rosztat gyökeresen akartam halomra dönteni. (!?) Ugyanis a tanodákban a tudományok is a hatalom által jóváhagyott tankönyvekből adatnak elő, és miután eddig a hatalom az ugynevezett halálbüntetés gyakorolhatásának jogát — noli me tangere — gyanánt megőrizte, tanodáinkban a büntető jog olyformán adatott elő, hogy a halál mint büntetés a büntető jog keretébe beillett, és épen azért a büntető jogban a büntetés fogalma olyformán iratott körül, hogy annak keretébe a halál is beillett; azt tanították és azt tanítják jelenleg is, hogy a büntetés a jogsértésnek az igazság szerinti megtorlása. Én a jogtanulók részére készült tankönyvekben foglalt fogalmát a büntetésnek el nem fogadhatom (!) mert a büntetés nem jogsértés megtorlása, hanem ama érezhető, elosztható és javulásra czélzó roszt, melylyel a bűnös sujtatván, a jogsértés megtorlása eszközöltetik, vagyis a büntetés az eszköz, melynek használata által a jogsértés megtorlása eléretik.“

Valóságos merénylet az általános közérzület ellen. Te-

lát mindazon országszerte tisztelt férfiak, kik hazánkban ugyszólva csak nemes keblük öntudatában remélhették jutalmukat találni, midőn egy élet fáradalmait szentelték e tudomány ágának azért, hogy fáradalmaik gyűjteményével fáklyát gyujtsanak, melynek szellemi világánál az ifjuság a holtig tartó önképzés korszakába bevezettetik — Engert szerint a hatalomnak csak bérenczei vak eszközei voltak a fiatalságnak sötétségbeni tartására. Kétségtelen, hogy a fiatal kor romlatlan kebelének magasztosb érzelmei közé tartozik azon rokonszenv, melyet tanárja és tankönyvének szerzője iránt érez; és ha a kegyelet eme érzete az emberek kebelében mint a fiatal kor legszebb emléke csakugyan fentmarad és ápoltatik, akkor lehetetlen, hogy Engert fentebbi nyilvánítása azt érzékenyen meg ne sértené. Engert saját beismerése szerint a tankönyvekkel nem foglalkozott, hanem saját eszejárása szerint hiszi, hogy midőn egy tételben a büntetés fogalmát, tulajdonosságait és czélját egybe zavarja, ekkor ő egy új büntető rendszert teremtett! Ha ő Dr. Paulernek 1869-dik évben — tehát azon időben, midőn a hatalom a halálbüntetés gyakorolhatásának jogát már épen nem kívánta noli me tangere gyanánt őriztetni“ — kiadott büntető jogtana 163. §-át átolvassa, ugy megtanulhatta volna, hogy mindenek előtt a büntetés általános és szorosb értelemben vett fogalmai között kell különbséget tenni, és kevés gondolkodás mellett, felismerhette volna a büntetés fogalmának abban álló főjellemét is, mely szerint a büntetés alkalmazásának az igazság elvei szerint kell történni, mert különben a büntetést kény-kedv szerint lehetne kimérni, a mi csak önkényre és hatalmaskodásra adna alkalmat.

És Engert saját (nagyon is gyenge) eszejárása szerint alkotott büntetésének fogalmából épen ezen főjelleget van kit

hagyva, és helyette a tulajdonságok és czél fogalmai beza-
varva; mert az érezhetőség és eloszthatóság önálló külön fo-
galmai már nem a büntetés abstract fogalmához, hanem a
büntetés tulajdonságaihoz tartoznak, melyek iránt a véle-
mények a tudomány szempontjából nagyon is szétágaznak.
Mert míg Feuerbach és mások a büntetés érezhető tulajdon-
sága iránt azt vitatják, hogy a bűnös a reá mért büntetést
minden összerü esetben magára nézve is bajnak tekintse;
addig Hepp „Versuch über einzelne Lehren der Strafrechts-
Wissenschaft“ 1827, 141. lap azt feltétlenül nem tartja
szükségesnek, hanem elégségesnek, ha általában érezhetőnek
véteik, és hogy a büntetés felosztható legyen, illetőleg ezen
elosztható tulajdonságot Bentham sorolja a kívánatos tulaj-
donságok közé. De mindazon különböző vélemények, melyeket
Montesquieu, Beccaria, Bentham, Rossi s mások a büntetés
tulajdonainak megalapítására nézve kifejtettek, csak tudo-
mányos vélemények maradnak, mennyiben az illető állam
büntető törvénykönyvében érvényre nem emeltetnek, de ezeket
a büntetés abstract fogalmához oly értelemben tartozóknak.
hogy egyiknek vagy másiknak hiánya a büntetés fogalmát
megsemmisitené, a fentemlitett jogtudósok közül Engerten
(!) kívül egyik sem állítá.

Továbbá, hogy a büntetés javításra czélzó legyen, ez
szintén nem a fogalomhoz, hanem a büntetés czéljához tar-
tozik, annak pedig czélja az általunk elfogadott jog föelvé
szerint más nem lehet, mint a megháborított jogrend helyre-
állításá.

Engert vagylagosan még egy kísérletet tesz saját esze-
járása szerint a büntetés fogalmának meghatározására kö-
vetkező tétellel: „a büntetés eszköz, melynek használata ál-
tal a jogsértés megtorlása eléretik,“ mely a büntető tan-

könyvekben előadott fogalmaktól csak annyiban különbözik, a mennyiben a főjelleget, hogy t. i. az eszköz használata az igazság elvei szerint történjék, szintén kihagyatik; tehát eme a büntetés fogalmának főjelleget nélkülöző állítólagos fogalomban más ujat nem találhatni, minthogy a büntetés „eszköznek“ neveztetik. De hát kérdem, mi legyen más? Ki állította, hogy az nem eszköz? mikor minden, mi nem cél önmagában, nem lehet más, mint eszköz valamely az ember vagy társadalom természetében fekvő célra? következőleg a büntetés is csak eszköz, valamely egyéni vagy társadalmi cél elérésére; valamint maga a jog is eszköz, mely egyén vagy társaság által, bizonyos, az ember természete által parancsolt cél vagy célok elérhetése végett igényeltetik. És mindezekből kitetszik, hogy ama szóhalmaz, melyet Engert büntetés fogalma gyanánt összezavart, nem más, mint a jogász közérzületét sértő rabulismusnak kifolyása.

A leghiresebb jogtudósok elméletei és fejtegetései alapján is a büntetés fogalma alatt általában csak azon baj értetik, mely valakit tilos cselekvényeért az igazság elvei szerint ér, szorosabb jogi értelemben pedig azon külső baj neveztetik büntetésnek, melylyel az állam-hatalom valamely jogellenes cselekvény következményeül a törvényben fenyeget és mely baj az ily törvény áthágóján a törvényben meghatározott eljárás utján végrehajtható.

IX.

Mielőtt a *halálbüntetés jogosultsága* kérdésének fejtegetésébe tüzetesen bocsájtkoznám, szükséges lesz a *természeti jogtudomány ágai megkülönböztetését* emlékezetbe hozni. A

természeti jog, az ember és emberi életviszonyok természete és rendeltetése ismeretén alapul, a mennyiben t. i. az ész által ezeknek ismeretéből bölcselkedés útján származtatik le; de a jog csak bizonyos oldalról érdeklí mindazon társas viszonyokat, melyekben az emberek egymás közt élnek, következésképp azt kimerítő tudománynak az emberről erkölcsi és természeti tekintetben nem mondhatjuk, tehát alapul egy általános az ember életére és társas kifejlődésére vonatkozó oly tudományt feltételez, melynek feladata minden dolgok elveit nyomozni, a viszonyokat, melyek minden lények között léteznek, vizsgálni és különösen azon helyet, melyet az ember a mindenségben elfoglal, és a rendeltetést, mely elébe szabva van, meghatározni. Az ember életére és társas kifejlődésére vonatkozó ezen általános tudomány három főrésze oszlik, melyek az emberiség tudományának ugyanannyi részeit képezik, úgy mint:

I. a *philosophia* meghatározza az emberi élet célját és általános rendeltetését, kifejti az elveket, melyek által egyéni élete és társadalmi rendezete szabályozandó; következésképp a *philosophia* az emberre vonatkozólag nem egyéb, mint az ember rendeltetésének tudománya.

II. a *történelem* a kifejlődés azon különböző fokait adja elő, melyeken az emberi társadalom szervezetének egyes köreiben átment, és minden fontos társadalmi tények részletes leírása által azon tetteges állapotot ismerteti, melyre az élet haladólagos kifejtésében jutott; a történelem a statistikát, azaz a tetteges állapot rajzát mint kiegészítő részét magában foglalván;

III. a *történet bölcselmének* tudománya a két előbbinek közvetítője, sajtószertüleg egyesítvén és összeillesztvén azokat; mert egyrésztől támaszkodva az általános elvekre, melyek az

ember egyéni és társas rendeltetését megismertetik, másrészt ről tekintetbe véve a multat s a műveltség jelen állapotát, kijelöli az új eszmék által igényelt vagy tetteleg valósítható reformokat. Eme tudomány csak kifejlődésének kezdetlegességében van.

Egyezőleg ezen általános osztályzattal, melynek minden az emberi életre vonatkozó egyes tudomány alávethető, a *jog egyetemes tudománya* is három főágra oszlik, melyeknek mindegyike egy különös tudományt képez. Mindenekelőtt

I. a *jogphilosophia* vagy a természeti jog tudománya a philosophiának általán kiegészítő része, a jog alapelveit úgy, miként azok az ember és emberi életviszonyok természetéből folynak, előadja s meghatározza a módot, mely szerint az emberek közti viszonyok megalapítandók, hogy az igazság eszméjével egyezők legyenek. Másrésztől

II. a *jog történelme* azon változásokat ismerteti meg, melyeket valamely nép törvényei és intézetei különböző korszakokban szenvedtek; a tevéleges jog a jog statistikai része, a mely a történelemben foglaltatik, mivel a nép műveltségével folytonosan változik. Végre

III. a *politica* (mely alatt közönséges értelemben az államtan vagy állami eszélytan értetik) a jogphilosophiát és történelmet közvetítő s mind a kettőtől függő tudomány, mely egyrésztől a polgári társaság célját, szervezetének általános elvét a jogphilosophiából, másrésztől valamely nép korábbi állapotát, s a jellemet és erkölcsöket, melyeket intézeteiben nyilvánítja, a történelemből tanulván, s műveltségének tetteleges állapotát s más nemzetekkel külső viszonyait vizsgálván, kijelöli a reformokat, melyekre előző kifejlődése által előkészítve van, s melyeket jelen állapota adatai szerint valósíthat.

Kiváló figyelmet érdemel még azon különbség, mely a természeti jog és politica között létezik; ezek egymással csak annyiban rokonok, mennyiben mindkét tudomány ugyanazon tárgygyal, t. i. az állammal és az állami étellel és pedig mind belsőleg, mind külsőleg foglalkozik; de különböznek egymástól azon különböző szempontra nézve, melyből közös tárgyukat tekintik, tehát saját és legközelebbi feladatukra nézve. Mert míg a természeti jog — mennyiben az állammal foglalkozik, ennek eszméjét, lényegét és célját fejtegeti, és az államban szükséges intézményeket, úgy a belső és külső állami jogviszonyokra vonatkozó általános, az igazság eszméjének megfelelő elveket kutatja; addig a politica az államcélok legsikeresebb megvalósítására a legalkalmasabb eszközöket a tapasztalat tekintetbe vételével igyekezik kijelölni. Mert a természetjog bölcselmi, a politica pedig annyiban tapasztalati tudomány, mennyiben a jogphilosophiára támaszkodva ugyan, de elveit nagy részt a tapasztalatból meríti, a mennyiben t. i. az államcélok legsikeresebb elérésére, az alkalmas eszközök megválasztása, minden egyes államban a néphisikái, szellemi, erkölcsi állapotától, úgy az állam viszonyainak összes sajátosságaitól függ. A politica a tevőleges joggal kettős viszonyban van, egyrésztől szabályul szolgál a törvényhozónak a tevőleges jog alkotásánál arra, hogy némely jogszabályok nem az általános jogelvből, hanem inkább politikai szempontokból alkottassanak; másrésztől szabályul szolgál a meglevő tevőleges jogelvek czélszerűsége vagy czélszerűtlenségének megítélésére.

És itten hangsúlyozni akarom, hogy a büntető jogtantiól hasonlóképen szorosán eltér annak mind philosophiája, mind politicája. A büntető jogphilosophiának köréhez tartozik azon kérdést fejtegetni: mit kíván az igazság, mit a jog-

szerűség, s vizsgálni azt, vajon a büntető törvények igazságosak-e, bírják-e a jog eszméit? ellenben politicája nem azt nézi, vajon a büntető törvények igazságosak-e vagy nem, hanem vajon nem akadályozzák-e a közboldogság, a közjólét haladását, vajon alkalmasak-e az állam céljainak elősegítésére. Ezen tudomány szüksége kitetszik azon kétségbe vonhatlan tényből, miszerint a polgári társaságban létező minden ténynek az állam közcéljai elősegítésére kell szolgálni.

Ezek után áttérek tüzetesen az a) alatt említett álláspont, t. i. a halálbüntetés jogszerűsége igazolásának bővebb kifejtésére.

Engert említett cikkemből következő tételt ragadt ki: „hogy a népek már a legrégibb időkben a halálbüntetést maguk gyakorolták, tehát a természeti örök igazságnak követelése folytán kellett akaratuknak lenni, hogy az létezzék és hogy az állam által is gyakoroltassék,“ és ezen csonka idézet alapján azt következteti, hogy én a halálbüntetés jogosultságát az állami hatalomra átruházott vérboszu jogából meritem, mely elméletet pedig már a tankönyvek is elvetettek. Nem szándékom feszegetni, hogy az, ki saját bevallása szerint a tankönyvekkel nem foglalkozott, ismerheti-e azok tartalmát, hanem csak a csonkán idézett tételből általam levont és Engert által elferdíteni szándékolt észszerű következtetést akarom — mint cikkemben foglaltatik, helyreigazítani, illetőleg bővebben kifejtteni.

A csarnoki cikkemben azon történelmi tény felemlítését: „hogy a halálbüntetést a népek már a legrégibb időben minden polgári szervezet nélkül maguk gyakorolták és hogy később is, midőn a büntető hatalmat a közbüntettek nézve már az állam átvette, magánsérelmeik kiegyenlítését, mi job-

badán halállal történt — egymás közt még mindig maguk végezték“ — közvetlen következő tétel előzi meg, „továbbá nem szüleménye a büntető jog sem az állam hatalmi tényeknek, sem a polgári törvénynek, hanem mint az örök időtől fogva egy és változhatatlan igazságnak követelése, természeti jogaink alkatrészét teszi és szigorúan követeli, hogy a bűncselekményt hasonló rossz kövesse, melyet az magában foglalt volt.“ — Már pedig mai napság ezen kifejezés alatt, „hogy a bűncselekményt hasonló rossz kövesse, melyet az magában foglalt volt“ a jogtudomány kellő színvonalán álló jogász mást nem fog érteni, minthogy : a büntett megtorlása az igazság elvei szerint történjék, — illetőleg hogy a bűnt bűntette miatt, a büntetés bűnösségének alanyi és tárgyi mérve fokozata szerint érje. Mert a büntetés az igazság eszméjén alapszik; a büntető jog eszméje pedig az általános és természeti jog eszméjével együtt fejlődött, s azért mondám, hogy mint a változhatlan igazságnak követelése természeti jogaink alkatrészét teszi, s ez okból szoritkoztam az általános jog fejlesztésében iránytadó elméletek főelveinek emlékezetbe hozatalára, mellözve a büntető jogi elméletek több oldalról kimutatott hiányainak ismétlését, melyeknek elégtelenségéről Dr. Pauler helyeslésével is találkozólag írta Sárvány „az előszámlált elméletek közül, mint látók, egyik sem tökéletes ugyan; azonban a körülöttük forgolódnó tudósok fáradozása mégsem ment füstbe az emberiségre nézve. Mert“ stb. („A büntetésről“ 16. l.) Hasonló értelemben nyilatkozik *Berner* (Lehrbuch 32. §.) úgy Dr. *Pauler* 1869-iki büntető jogtanában, miután előadja, hogy míg egyrészt a büntető jogi általános elméletek a büntetés jogalapját annak a büntetési szükséges ok-szerű összeköttetésében keresik, melyet mint Kant tévé, az ész feltétlen parancsára, úgy az igazság eszméjére alapítanak,

vagy az erkölcsi érületből s a lelkiismeret sugallatából a világ erkölcsi rendjéből következtetnek; addig a viszonylagos büntetőjogi elméletek a büntetés főczélját részint az elkövetett jogsértésért szolgáltatandó elégtételbe, részint a bekövetkezendő sértések megakadályozásába helyezik; és az egyes elméletek elveit és hiányait 39—71. §§-okban kifejtvén, a 72. §-ban mondja: „A büntető jog feladványainak csak az általános és viszonyos elméletekben foglalt igazságok kellő méltánylása felel meg, mi legsikeresebben az emberi vagy polgári igazság elméletében történt.“

Es így *Pauler* szerint is a büntetés a büntett által megsértett jogtörvény észszabta követelménye és folyománya, mert a társadalmi élet alapfeltételeivel, a jog főelvével nemcsak össze nem ütközik, hanem azzal összhangban van, jogosságát bizonyítja a kényszernek a jog fogalmából eredő alkalmazhatása. És hogy a büntetést az emberi öntudat általános jogosnak ismeri el, bizonyítja a történelem: következőleg a büntetés alapjául csakis az igazság eszméjét lehet tekinteni, minek szükségképeni folyománya, hogy a bűnöst a büntetés bűnösségének alanyi és tárgyi fokozata szerint érje.

Azon állításom begyőzésére, hogy a büntető jog eszméje az általános vagy természeti jog eszméjével együtt fejlődött, és ez okból természeti jogaink egyik alkatrészét teszi, megkísértem valamint a jogot, úgy az államot, alapeszméiknek nyilvánulási, fejlesztési és létszeresítési mozzanataikban sajátlagos céljaikkal együtt *Kovácsfy* geneticus modora szerint megvilágítani.

Tekintsük legelőbb is az embereket az ő ösztönszerű természeti rendezetlen állapotukban s látni fogjuk, hogy már ekkor minden tekintetben egymásra voltak utalva, rendeltetésük szerinti kifejlődésükben egymástól függtek;

hogy tehát rendeltetésük szerinti kifejlődésükben előhalad-
hassanak, keresniök kellett a legalkalmasabb eszközöket,
miszerint kinek-kinek saját cselekvésköre biztosítassék, de az
ész bölcselmi kutatásra még képtelen lévén, a jognak tuda-
tával nem birhatott; s miután az erkölcsi és társadalmi vi-
lág szintoly bizonyos törvények által kormányoztatik mint a
természeti, tehát a természeti jogelv hatásának kellett a szo-
kásban nyilvánulni, hogy az élet végett szükséges eszköz fel-
találtassék. A szokás a szükség szüleménye, a szükség pedig
az, mely magát a társadalom tagjainak bizonyos számára,
s üzleteinek bizonyos nemére nézve nélkülözhetlenné teszi; a
szokás tehát az egyének és népek cselekvési önkényességének
eredménye s önhatóságuk kifejezése a jog mezején. Midőn pe-
dig a már rendezett államtestben a jogelv ezen szünetlen ha-
tása világos tudalomra jut és a közértelem által nyilvánulá-
sában felfogtván, az e végre rendelt társadalmi hatalom
által közelebb meghatároztatik és kifejeztetik, ez esetben az
törvénynek neveztetik. Következőleg mind a szokás, mind a
törvény eredetét csak a jogból veheti, az emberi természet
azon lerombolhatlan forrásából, mely szüntelen törekszik
magát az érzett szükségletek szerint kifejtetni, az emberek
társas viszonyaiban az azonos szükségletek és érdekekhez al-
kalmazkodni és végre az eszméletes és észleges fejlődés útján
világos és szabatos társadalmi törvénynyé alakulni, és e sze-
rint a jogelv szabályos kifejlésében szükségkép eljut azon
pontra, melyen a szokásos állapot kibontakozván, törvénynyé
alakul. A szokás és törvény nem alapra, hanem alakra vagyis
kifejezésre nézve különböznek egymástól; ugyanazon teremtvő
elv a jog eszméje és szüksége nyilvánul mind a kettőben;
ezen elv lényeges eleme minden emberi életnek; minden álla-

potban a műveltség minden fokán nyilvánul; az emberi természetnek örök elve ez.

Már pedig a halálbüntetés nemét is magában foglaló büntető jog eszméje szintén a természeti jogelv hatásaként a jog összes elveivel együtt a fentebb jelzett fejlődés szerint bontakozott ki szokásos állapotából és az ismert világ összes államainak törvényhozó hatalmai benne a jog eszméjét és szükségét felismervén, azt t. i. a halálbüntetés nemét is magában foglaló büntető jogot törvényileg is szentesítették.

X.

Azon kérdés bővebb kifejtése végett, hogy az *állam jogosult-e a halálbüntetés használatára* — tekintsük most az állam keletkezését, kifejlődését és czélját. Az állam szervezétének elve az ember természete; az emberi természet lényeges elvei között társadalmi fontosságra nézve pedig a jog az első helyet foglalja el. A jog szünet nélkül működő elve az emberi és társadalmi életnek; már maga a jog nevezete alatt bizonyos élő észszel és szabadsággal bíró lények közti viszonyt fejezünk ki, következésképp bármiként nyilvánuljon legelőször a jog, bármily alakot öltön is magára, már korán kell lenni valamely intézménynek, mely azt alkalmazásba hozza, egy tekintélynek, mely annak végrehajtását a kor szükségéhez és a műveltség fokához képest eszközölje. És épen mivel a jog az emberek közti viszonyt szabályozza, az emberi lét és társadalmi kifejlődés feltételeit magában foglalja, nem is gondolható valamely állam vagy társadalmi állapot annak megfelelő jogállapot nélkül; következésképp épen azon jogállapot, mely valamely társadalmi hatalom által többé-kevésbé szabályoztatik, a szó bevett értelmében *államnak* nevezendő, vagy

legalább az állam eredetét tekintendő. Az állam eredetéről két korszakot kell megkülönböztetnünk :

1-ször az ösztönszerű többé-kevésbé önkénytelen és

2-szor az eszméletes képződés korszakát, mely utóbbi az ész és szabadság műve. Az állam képződésének első korszaka a legelső emberi társaság képződésével esik össze és ez a család ; a családban látjuk legelőször az embert gondjaival, ettől nyeri az élet első és mellözhetlen feltételeit ; a szülő, midőn az élet első tápszereit nyújtá, betölté a jog által parancsolt első kötelmet, habár nem a jog tudalmánál, hanem ösztönszerűleg természeti hajlamnál fogva. A családi igazság az első természeti igazság s így a család a legelső jogállapot, a jog tehát nem az akarat által teremtetett, mint azok vélik, kik szerződésre akarják a társadalom és jogállapot kezdetét alapítani ; a jog az akaratnál felsőbb és előbbeni lévén, attól független és e szerint a jogállapot az emberek között a család létezésével kezdődött, mely az egész emberi természetet kebelébe zárván, mint a jog első intézete annak a létezés és fejlődés feltételeit nyújtá. Később az együttlétezés és a társas élet köre tágasbitásának szüksége arra határozá a családokat, hogy hadakká, nemzetiségekké alakuljanak, egy köztekintélyt ismervén el, mely a közérdekek felett örökön áll s azok iránt határozzon, a peres esetekben pedig bíraskodjék.

Miután pedig az emberek, értelmük fokozatos gyakorlata, valamint az erkölcsi és vallási okok által is, önkénytelenségük, szabadságuk és erkölcsi méltóságuk öntudatára jutottak, eme első gyermeki állapotnak meg kellett szünni és kezdődött az állam eszméletes képződésének korszaka, mely átmenet lassu és békés fejlődés útján, vagy hirtelen reform azaz forradalom útján is történhetett. A különböző átmenet

módozatát fejtegetni e mű szűk keretében nem lehet, hanem igenis a célt, melyre az összes bármikéntalakult államoknak törekednie kell.

Az állam egyenes és tulajdon célja azon elvben áll, melyből eredetét veszi; az alapeszme pedig, mely az állam eredete és kifejlődése felett uralkodik, a fentebbi kifejtés szerint nem egyéb, mint a jog és igazság, mely az államban eredetétől kezdve magát létszeresítette. Következéleg az államban benső és közvetlen célja a jog alkalmazása; de a jog mint feltételező eszközök organismusa az ember céljainak egész összlegére is vonatkozván, következéleg az állam közvetett külső végcélja az emberi rendeltetés valósításában állván, az arra megkívántató feltételeket, kiválólag az állambani jogbiztonságot, mely nélkül az emberi rendeltetés valósíthatása nem is képzelhető, az állam biztosítani köteles.

De már az állam eredetének nevezhető első jogállapot szabályozásánál a jogelv hatása folytán szükségszülte szokásban nyilvánult halálbüntetés, mint a népek önhatóságának eredménye, azon általános természeti jogok között tűnik fel, melyek öszlege az állam eredetének alapjául szolgált, és az állam fejlődésének eszméletes és észleges fokozataiban szabatos társadalmi törvény által is szentesítve, magát a jog általános többi elemeivel együtt az államban létszeresíté. Következéleg annak alkalmazása az állam közvetlen benső céljához tartozik, a mennyiben a külső végcél valósíthatásának szüksége — t. i. az állambani jogbiztonság — azt szükségelné, miután a büntetés, általános természeténél fogva, épen úgy az igazság eszméjén, mint a jogbátorság fenntartásának szükségén gyökerezik, az igazság eszméjének folyománya pedig, hogy a bűnöst bűnösségének alanyi és tárgyi mérve szerinti büntetés foka érje. Ha tehát valamely államban a ha-

lálbüntetésnek általános jogszerűségén kívül még szükségesége is fennforog és így nemcsak magában véve jogosnak, de a jogbiztosság fenntartására szükségesnek is mutatkozik, akkor az állam azt kitűzött céljának megfelelőleg használni nemcsak jogosult, de köteles is.

A fenebbiekben, a jog és állam eszméjének nyilvánulási, fejlesztési — úgy a jognak az államban magát létszeresítő — mozzanatai, és sajátlagos céljaiknak összekötőleges feltüntetése által igazoltnak hiszem ugyan a csarnoki cikemben tett ama kijelentésemet, „hogy a büntető jog nem szüleménye sem az állam hatalmi tényének, sem a polgári törvénynek, hanem mint az örök időtől fogva egy és változhatlan igazságnak követelése, természeti jogaink alkatrészt teszi,“ — mindazáltal nem mulaszthatom még el a halálbüntetésről nézeteit azon tekintélyeknek felemlíteni, kiknek a jogelv helyes fejlesztése körül oly nagymérvű érdemeik vannak.

Nevezetesen *Kant*, ki a jogot a moráltól is megkülönböztetve, a természeti általános jogot már az emberi természet és társaság tanulmányából folyó észleges elvekre alapítja, i. m. mondja: „Hat er aber gemordet, so muss er sterben. Es gibt hier kein Surogat zur Befriedigung der Gerechtigkeit.“

Hegel, ki Fichte idealismusát Schelling naturalismusával egy általános bölcselmi rendszerbe egyesíteni s minden dolgokat saját lényegükben felfogni és alkotó elveik szerint kifejteni igyekezett, i. m. 101. §; „Wenn nun bei der Vergeltung nicht auf specifische Gleichheit gegangen werden kann, so ist dies doch anders beim Morde, woraufnothwendig die Todesstrafe steht. Denn da das Leben der ganze Umfang des Daseins ist, so kann die Strafe nicht in einem Werthe, den es dafür nicht gibt, sondern wiederum nur in der Entziehung des Lebens bestehen.“ Stahl Frigyes a történeti iskola

elméletének követője i. m. II. 2. 700 s. k. l.: „Wer sich zum Herrn über das Leben aufgeworfen, gegen den kann die höhere Gewalt des Staates und der göttlichen Ordnung nur durch seine eigene Hinrichtung beurkundet werden. Eine Gesetzgebung, welche auf den Mord nicht die Todesstrafe, sondern eine Freiheitsstrafe setzte, würde das Gesetz, welches das Leben schützt, nicht in seiner vollen Heiligkeit erhalten, also weit entfernt eine menschliche zu sein, würde sie im Gegentheil die Achtung vor dem Menschenleben verleugnen, sie wäre eine ungerechte Gesetzgebung.“

Az eddig előadottakból azon kétséget nem szenvedő meggyőződést merithetjük, hogy a *halálbüntetés jogossága* mind keletkezésének, mind kifejlődésének mozzanataiban a jogosság általános jellegét magának kivivta, és a világ összes népeinek öntudatában azon meggyőződést érlelé meg, hogy a halálbüntetésnek, mint a jog eszméjén alapulónak alkalmazása államaik közvetlen belső céljához tartozik, és hogy ezek azt mennyiben a közbiztonság követelné, az állami külső végezzél valóztatásában alkalmazni is kötelesek. Ha tehát a halálbüntetés jogossága általános jellegének megalapítása után valamely állam, mint például tényleg Anhalt hercezség, vagy Oldenburg, azon meggyőződésre jutott, hogy állami külső végezzélját, nevezetesen a jogbiztonságot, a halálbüntetés alkalmazása nélkül is képes valóztatni; azon kérdés merül fel: ha valjon jogosulva lehet-e az ily állam a halálbüntetés jogosságának általános jellegét megtagadni, vagy megtagadásának lehet-e kötelező jelentősége? Véleményem szerint, tekintve a halálbüntetés jogosultsága általános jellemének keletkezését és kifejlődését, a jogosság megtagadására egyes állam vagy bármely tudományos intézet jogositva nem lehet, vagy a mennyiben azt teszik, tagadásuk jelentőségének kötelező hord-

ereje nincsen. Mert ha valamely állam, tekintve benső saját viszonyait, meggyőződést nyert, hogy külső állami végcélját a halálbüntetés alkalmazása nélkül is valósíthatja, az esetben a halált mint büntetést nemcsak kihagyhatja büntető törvénykönyvéből, de azt kihagyni köteles is. Mert a magában véve jogos halálbüntetés, valamint általában minden büntetés alkalmazásának csak akkor lehet helye, ha azt a jogbiztonság fenntartása az állami külső végcél valósításában követeli; következőleg az illető állam jogérzületében legkevesebb sérelmet sem szenved, midőn benső viszonyainak megfelelőleg a halálbüntetés alkalmazását jogossága általános jellemének megtámadása nélkül megszünteti; azon öntudat, hogy a humanitás követelményeinek eleget tett, tökéletesen megnyugtathatja. Ellenben ha egyes állam részleges viszonyaiból levont következtetésekkel, egyes állami hatalmak vagy tudományos testületek a halálbüntetés általános jellegét eltörülhetnék, ez által azon államok polgárainak jogérzülete sértetnék meg, kik az igazság eszméjén alapuló és a fentebbiek szerint a világ összes népei által általánosan jogosnak ismert halálbüntetés alkalmazását államuk közvetlen belső végcéljához mint azon eszközök egyikét számítják, melynek alkalmazása állami külső végcéljaik valósíthatása végett tekintettel benső viszonyaikra okvetlenül szükségeltetik; következőleg ezek jogérzetükben azon vád által, hogy állami céljaik elérésére jogtalan eszközt használnak, érzékenyen sértetnének.

De általában egy az összes népek életének meggyőződését magában foglaló általános jogi jelleget, partiális viszonyokból levont adatok alapján eltörülni, a jog elvei szerint nem is lehet. A halálbüntetés jogtalanágát kimondani, illetőleg azt a jogosság általános jellemétől megfosztani, te-

kintve a jelleg általánosságának keletkezését és kifejlődését, csakis egy a világpolgáriság eszméjének megalakulása után felállítandó törvényhozói testület lehetne hivatva, mely a megdöntésnél, úgy mint a keletkezésnél történt, az összes népek meggyőződésének általános kifejezést egyedül adhatna. A világpolgáriság eszméjének létesítése még kiszámíthatlan távolban lebeg ugyan, de agyrémnek nem mondható; mert az emberi nem természeténél fogva egy levén, szükség hogy ezen egység nem egyedül, mint jelenleg a német törzs törekvésénél észleljük, az államok, hanem az emberiség szövetségében kinyomatát találja; mert az emberi nem egységes természeténél fogva csakis az emberiség ilyen szövetsége lehet végczélja, és legfőbb tökély foka az emberi társadalomnak.

XI.

A fentebb kifejtett nézetek érlelék meg bennem a meggyőződést azon Pauler előadásában módosított jogelmélet egyedüli helyességéről, mely szerint: a halálbüntetés magában véve jogos ugyan, de az, valamint általán minden büntetés, csak annyiban alkalmazandó, mennyiben az állam külső végczéljának valóításában a jogbiztosság fentartására szükséges és czélszerű. Ha ezen jogelmélet ellenében az abolitio-
nisták azon okoskodásait, melyekkel a halálbüntetés jogtalanságát begyőzni igyekeznek, figyelemmel olvassuk, minduntalan kierőszakolt következtetésekre és ellenmondásokra akadhatunk. Tegyük p. o. azon esetlegesség alkalmából, hogy Engert indítványozó Brode ellenében *Mittermayernek* 1862. évben menjelent: „Die Todesstrafe“ — czimű értekezésére hivatkozott, ezen értekezésnek néhány főbb tételeit figyelem tárgyává, és ki fog tűnni, mennyire igyekszik Mittermayer a még ellene szóló nézeteket is saját álláspontjának támogatá-

sára idézni, s illetőleg azoknak értelmét elcsavarni. A többi közt fentebbi munkája 14 lapján olvassuk: „Während einige, — vorzüglich Woltaire — gegen die Härte im Strafrechte auftraten, wirkte Montesquieu praktisch, indem er die gegebene Verhältnisse anerkannte, aber die Gesetze der Menschheit, der Natur des Menschen beachtete, die bestehenden Errichtungen mit Rücksicht auf die, durch Erfahrung nachgewiesenen Vor- und Nachtheile prüfte, im Strafrechte vorzüglich eben so gegen hereingezogene mistische Ideen als gegen die Abschreckung durch harte Strafen kämpfte.“ — Olvasva ezen tételben az elismerést és dicséretet az iránt, hogy Montesquieu valamint a büntető jog elveit az ember és társadalmi életviszonyok szükségleteiből észszerűen meríté, ugy a gyakorlati téren a szigoru büntetések általi ijesztés ellen küzdött, — önkénytelenül is azt kellene következtetnünk, hogy Montesquieu a halálbüntetés kérdésében Mittermayer álláspontjához közelíteni, vagy éppen azt elérni óhajtotta. Azonban ha Montesquieu-nek a törvények szelleméről irt munkájában a halálbüntetésre vonatkozó tételt olvassuk, egészen az ellenkezőről győződhetünk meg. Ugyanis XII. k. 4-ik fejezetében így szól: „A szabadság akkor diadalmaskodik, ha a fenytő törvények mindennemű büntetést a vétségnek külön sajátos természetéből merítik. Ezen esetben minden önkény megszűnik, a büntetés nem jön a törvényhozónak kénykedvétől, hanem a dolog természetéből, és nem az ember követ el az emberen erőszakot. A gonoszoknak négy neme van a 4-ik osztályba kell tenni azokat, melyek a nyugalmat háborgatván, megtámadják a személyes bátorságot is. Ezen utóbbi gonosz cselekményeknek büntetési azok, melyek főbenjáróknak neveztetnek, és abban állnak, hogy a társaság megtagadja az oly embertől a jogbiztosságot, ki ettől más

embert vagy valósággal megfosztott, vagy megfosztani akart. Ezen büntetés a dolog természetéből foly, és az okosság által a jónak s rosznak kútfejéből van meritve. Azon polgár megérdemli a halált, ki más polgárnak biztosságát annyira megsértette, hogy azt életétől fosztá meg, vagy azt tenni megkísérlé. Ezen halálbüntetés mintegy orvossága a beteg társaságnak. — — Minden a mit mondtam, a természetből van véve, és igen kedvező a polgár szabadságának.“

A fentebbiekből kitetszik, hogy *Montesquieu* a halálbüntetés kérdésében világosan *Mittermayer* álláspontja ellen nyilatkozott. De lássuk azon főbb elveket, melyekkel *Mittermayer* a halálbüntetés jogtalanságát begyőzni kívánja. Említett munkájának 142. lapján mondja: hogy azon okok ki-tüntetésében, melyek az eltörlést igazolják, a vizsgálatot két irányban kell tenni, nevezetesen, hogy mennyiben jogos és mennyiben czélszerű a halálbüntetés; és ennek kutatását megkezdve, következőleg szól: „Indem wir Gründe der Rechtmässigkeit von denen der Zweckmässigkeit scheiden, bemerken wir jedoch, dass eigentlich Beide zusammenfliessen, indem die Rechtmässigkeit einer Strafart wegfällt, wenn sich nachweisen lässt, dass sie nicht nothwendig ist.“ — És így *Mittermayer* szerint a halálbüntetés jogossága, szükségtelenségének kimutatásával szűnik meg; de a szükség hiányát csak kellő tekintettel az egyes államok viszonyaira dönthetni el, tehát a fentebbi okoskodás szerint jogos lenne a halálbüntetés az egyik és jogtalan a másik államban, a mint t. i. a szükségtelenséget kimutatni vagy ki nem mutatni lehetne. De ezen felfogás a jogosság elvével homlokegyenest összeütközik, mert a jogosság jellegének általánosnak kell lenni, azaz a mi jogos vagy jogtalan az egyik államban, ugyanolyannak kell annak lenni a többi államokban is.

Már fentebb a történeti tan elemezésénél érintettük, hogy a jogosság jellegének leszámaztatása, elveket magában nem foglaló tapasztalati tényekből nem történhetik; mert arra, hogy valamely tény jogosságát megítélhessük, elvek szükségeltetnek. És annál különösebbnek tűnik fel, ha Mittermayer a halálbüntetés általános jogtalanságát tapasztalati adatokra akarja alapítani, mert említett művének 73. lapján ily adatok hiányát és legkétesebb voltát következőkben ön maga beismeri: „Unsere Leser, welche den Zustand unserer statistischen Forschungen kennen, werden beklagen, dass in allen Staaten ausser England in den bezeichneten Richtungen fast kein Material geliefert ist. Der Verfasser der vorliegenden Schrift hat sich bemüht, seit einer langen Reihe von Jahren in den verschiedenen Ländern wenigstens einige Thatsachen zu sammeln, die er nun mittheilen wird. Vorerst aber sei es erlaubt, warnend auf eine oft bemerkte Erscheinung aufmerksam zu machen, bei welcher man aus der Zahl der Verbrechen leicht übereilte Schlussfolgerungen für oder gegen die Todesstrafe ableitet — — weil z. B. auf Verminderung der Verbrechen nicht selten andere Einflüsse mitwirken.“

Ezen önbeismerés feleslegessé teszi annak további fejtegetését, hogy ily tapasztalati tényekkel a halálbüntetés jogosságát megdönteni nem lehet; de különben is, ha a tapasztalat valamely államban azt mutatja, hogy az állam külső végcélját — nevezetesen a jogbiztosságot — a halálbüntetés alkalmazása nélkül is elérhetni, ez esetben a halálbüntetés, habár magában véve jogos is — nem alkalmaztathatik; mert az igazság elmélete szerint nemcsak a halál, de általában minden büntetés alkalmazásának csak annyiban van helye, mennyiben a jogbiztonság fentartásának szüksége azt követeli;

s az ily eseteket kijelölni a büntető jog politicájának feladata.

A halálbüntetés jogosságának megdöntésére M. felhossa továbbá 143-ik lapon, „die Strafgewalt wird nie gerechtfertigt, wenn sie Strafen anwendet, bei welchen sie das ihr angewiesene Gebieth der irdischen Wirksamkeit überschreitet, und in das Gebieth der Gottheit eingreift — — bei der Todesstrafe zeigt sich nun, dass der Gesetzgeber in das Gebieth der Gottheit, die allein über das Leben bestimmt — eingreift.“ Ezen, az isteni gondviselés végzeteit illető hivatkozásra igen szépen felel *Armin* következő mondatával: „So kann und muss man es der Natur vertrauen, dass ihre weiteren Zwecke eben so wenig durch den Tod auf dem Schaffotte als durch andere gewaltsame Todesarten — wodurch so viele Menschen sterben — zerstört werden können. Ein heiliges Dunkel verhüllt hier die Bühne, und der Gesetzgeber sowohl als der speculative Philosoph können nichts besseres thun, als ehrfurchtsvoll zu schweigen.“ Über Verbrechen und Strafen. I. 120. 1.

De különben is, az erkölcsi tanból meritett fentebbi okoskodás *Fichte*-től származik, ki az államot javithatlan büntettesek kivégeztetésére felhatalmazottnak ismeri el; (System des Naturrechtes. II. 126. 1.) Midőn tehát az elmélet alapítója a halálbüntetést a javithatlan büntettesekre nézve alkalmazhatónak tartja, igen természetes, hogy ő is csak azon elvből indulhatott ki, hogy a halálbüntetés csak a legnagyobb szükség esetében alkalmaztassék, és a mennyiben annak használatát — habár a végszükség esetére is megengedi, implicite elismerte annak jogosságát is, mert jogtalan eszköz használatát tudomány szempontjából soha sem szabad megengedni.

Egyébiránt Mittermaier nemcsak itt, de idézett művében is megengedi bizonyos esetekben a halálbüntetés használhatóságát, és ez által annak jogosságát is; nevezetesen: a német birodalmi gyűlésnek azon eljárását, mely szerint 1848. évi augusztus 4-én a halálbüntetést eltörölte, és határozatát az alapjogok 9. §. foglalta, azonban a katonai és tengerészi törvényekben azt fentartá, igazolni akarván, 139. lapon erre vonatkozólag azt mondja: „Wo allerdings ein Nothrecht insoferne eintreten kann, als der Soldat, der vor der Schlacht zum Feinde desertirt, oder der Verräther an den Feind, oder der Spion um so mehr mit Tod bestraft werden mag, als eine Freiheitsstrafe hier nicht stattfinden kann.“ Ez ugyan a legképtelenebb állítás, hogy t. i. a ki hatalmunkban van, és így kivégeztethetjük, azt bezártni ne lehessen; nem azért tartatott tehát fel a katonai törvényekben a halálbüntetés, mert a vétkest fogsággal büntetni nem lehetne, hanem azért, mivel rendkívüli körülmények között a halálbüntetésre szükség van. Ha pedig tudomány szempontjából, a halálbüntetést a polgári törvényekből azért, mert jogtalan, kihagyjuk, ki kellene akkor hagyni a katonai törvényekből is, mert jogtalan eszköz használata semmi körülmények között sem engedhető meg, hacsak azt nem akarnánk feltételezni, hogy az igazság elemei mások az állampolgárookra, mások a katonákra és tengerészekre.

Továbbá azt állítja még Mittermaier 143. lapon, hogy a halálbüntetés jogossága mellett fel lehetne ugyan hozni, hogy az állam jogosítva van azon polgártól a biztossági védjogot megtagadni, ki másnak életét a polgári rend háborításával megtámadta, de hozzá teszi: „Die Entziehung dieses Schutzes führt aber nicht zur Rechtfertigung der Todesstrafe — — es würde dem heutigen Standpunkte des Staates wie-

dersprechen,“ — azonban bővebben okait nem fejtegeti. Az általa annyira dicsért Montesquieu, mint fentebb idéztük, más véleményben volt, más véleményben van Hugo a történeti tan elméletének első hirdetője, midőn mondja: „Die Regierung kann am Leben strafen, denn sie ist es ja auch, die das Leben schützt, sie nimmt nur ihren Schutz zurück, so werden die Nachbarn des Ermordeten von selbst, für die Tödtung des Mörders wohl gar auch der Seinigen sorgen, und dieser muss eher noch wünschen, dass sich die Regierung seiner annehme, und ihn aber auch blos ihn in der Ordnung umbringen lasse.“ (Lehrbuch des Naturrechtes. 399. §.)

Elvégre annak igazolására, hogy Mittermaier a halálbüntetés általános jogosságát magávali ellenmondás nélkül nem tagadhatja, idézem még többször említett művének 147. lapján olvasható következő tételét: „In diesem Sinne ist gewiss die Ansicht eines unserer ersten Criminalisten richtig, wenn er erklärt, dass er für die Beibehaltung nur einen einzigen äusseren Rechtfertigungsgrund gibt, nämlich den, dass man sie da verhängt, wo sie durch die herrschende Volksmeinung wirklich noch getragen oder gefordert wird.“ Tehát itten maga Mittermaier beismeri, hogy a halálbüntetés fentartandó, a mennyiben a nép jogérzületének megfelel. De ha a halálbüntetés jogtalanságát a tudomány szempontjából akarjuk begyőzni, akkor annak alkalmazását semmi körülmények között sem szabad megengednünk, mert partiális jogosság nem létezik; az ész csak egy általános jelegű jogosságot ismerhet.

Miután pedig ily ellenmondásos okoskodások nélkül, a halálbüntetés jogtalansága mellett alig lehetne valamit felhozni, azért mondá a halálbüntetés legjelesebb ellenzőinek egyike *Berner*: „Auf die Beantwortung der Frage, ob der

Staat überhaupt ein Recht über Leben und Tod habe, lassen wir uns gar nicht ein — — wir lassen die Frage über dieses Recht auf sich beruhen, weil sich die Meinungen bei der Beantwortung derselben sofort theilen. — — Das Recht könnte gar wohl existiren, ohne dass deshalb die Todesstrafe unbedingt oder auch nur bedingt nothwendig wäre.“ Őszinte beismerése ez az abolitionisták részéről, hogy a halálbüntetés jogtalanságát tudomány szempontjából bebizonyítani nem lehet.

XII.

Ezek után még néhány észrevételt kívánok koczáztatni Dr. *Csatsko* urnak a 3-ik szakosztály ülésén tartott, és a *Themis* m. é. 19. 20. 21. számaiban közlött zárbeszéde főbb érveire. Ő zárbeszédjének elején beismerőleg felemliti, hogy a büntető jognak elméletei nem olyanok, melyek ellen alapos kifogásokat tenni nem lehetne, azonban több sarkállításnak igazsága kétségtelenül bebizonyított. Ezen sarkigazságok közül következőt tesz fejtegetése tárgyává: „Az ember önmagának cél, más önkivüle lévő célnak elnyerésére az embert eszközül felhasználni nem szabad.“ — Megvallom, hogy a fentebbi tétel engem is sokáig kételyben tartott a halálbüntetésnek jogossága iránt; de olvasva a büntető jog alapelvei körül tett különböző vizsgálatok eredményét, ezen kételyem tökéletesen eloszlott, mert a fentebbi sarkigazságból a halálbüntetés ellen levont ellenvetésnek hatálya megszűnik, ha a büntetés céljának kellő figyelembevételével kitüntetjük, hogy a halálbüntetésnek végrehajtása által nem másoknak elretentése czéloztatván, következőleg az ember másoknak elretentésére eszközül nem is használtatik fel.

Ámbár ugyanis a jogi értelemben vett büntetés fogalmához és hatályához az azzali fenyegetés és végrehajtása együtt elválaszthatlanul tartozik, mindazáltal eme két cselekmény, természeténél fogva és valóságban is, önálló cselekményeket képez, és mint különböző alaki felségjogok nyilvánulásai jelentkeznek, a mennyiben t. i. a büntetésseli fenyegetés a törvényhozó hatalom kifolyása és általában történik; a büntetés végrehajtása pedig a büntető törvénynek a bírói, vagy végrehajtó hatalom általi alkalmazása egy bizonyos esetre. Tehát eme két cselekmény különös céljait is, melyeknek összetalálkozása által létesül csak a büntetés összcélja, lehet és kell kutatni; a büntetés tárgylagos összcélja t. i. „a jogellenes cselekményeket, melyek az állami jogrend tetemes háborítását vagy sértését tartalmazzák, elhárítani, és a megtorló igazság eszméjét az ily cselekvényekre vonatkozólag az államéletben megvalósítani.“ E szerint a büntetési törvényszerű fenyegetés által a jogellenes cselekvény elhárítása czéloztatik, midőn az összes állampolgárokhoz a végett intézett figyelmeztetés, hogy mindenki a törvényt ellenkező cselekvény elkövetésétől visszatartassék, vagy inkább visszatartentessék, annak képzeje által, hogy a törvényt áthágván, a kiszabott büntetést el nem kerülendi; tehát mint eszes és szabad akarattal bíró lényekhez intéztetik a figyelmeztetés, mely az emberi méltóságnak megfelel, és kinek-kinek szabadságában áll a büntetéssel fenyegetett cselekmény elkövetésétől magát visszatartani, vagy pedig a bűncselekmény elkövetése által a fenyegetett büntetés végrehajtásába is beegyezni. És ha a büntetés fenyegetése daczára, törvényellenes cselekmény követetett el, annak áthágóján a törvény által fenyegetett büntetést nemcsak azért kell végrehajtani, mert az áthágó ennek végrehajtásába előre beegyezett, hanem azért

is, hogy az igazság követelményének elégtétessék, és a bűnös cselekmény, habár azt magát meg nem történtté nem lehet tenni, erkölcsi jelentőségére nézve mégis az erkölcsi világban megszüntessék, a megsértett büntető törvény és jogrend tekintélye és uralma pedig fenntartassék.

Miután tehát a kifejlett büntető jogtudomány ezen elvei, a bűncselekménytől visszatarthatást a fenyegetés, nem pedig a végrehajtás által kívánják elérni, ez okból nyilvánítottuk óhajunkat a halálbüntetés végrehajtása nyilvánosságának beszüntetésére nézve.

Azon ellenvetés, hogy életéről senki nem rendelkezhetik, és így a halálbüntetésnek rajta leendő végrehajtásába a rablógyilkos előlegesen be sem egyezhetett, a halálbüntetés elleneseinek a háborujogra nézve tett beismerésök által elesik. Ők ugyan azt állítják, hogy az állam a polgárok életével a háboru esetére azért rendelkezhetik, mert a háboru nem egyéb mint önvédelem; de a dolgot gyakorlatilag véve kérdem, midőn az ujoncz zászlóaljához feleskettetik, vagy a szak-tudományait végzett, a katonai intézetből a hadsereghez átlép, fenntartatik-e részükre a feltétel, hogy csak önvédelmi harcban lesznek kötelesek éltüket a csata veszélyeinek kitenni? Már pedig tagadhatlan, hogy a két hadviselő fél közül csak egyik állhat az önvédelem terén, a másiknak okvetlenül a jogsztalanul támadó félnek kell lennie, tehát azon egyén, ki a törvény erejénél fogva vagy önszántából katonai kötelezettséget vállalt, életéről feltétlenül rendelkezett, valamint gyakorlatban életükről rendelkeznek mindazok, kik valamely életveszélylyel járó munka teljesítésére bérért vállalkoznak. A törvény mindezeket nemcsak nem tiltja, sőt az ily elvállalt kötelezettségek teljesítését parancsolja.

A többi között feltűnő Dr. Csatskó zárbeszédében kije-

lentett ama csodálkozása, hogy az állam tiltja a gyilkosságot, és mégis a gyilkost halálra ítélve, maga teljesíteti azt, mit másokban tilt, t. i. az ember élettőli megfosztását. De ilyformán az igazság eszméjét egészen figyelmen kívül kellene hagyni, és általában a személyes szabadság korlátozása sem lenne alkalmazható, mert a bűnös személyes szabadságának korlátozása által is azt teszi az állam, a mit tilt, t. i. hogy senki másnak szabadsági jogkörét ne háborítsa. Egyébiránt a mint én fogtam fel Csatsko zárbeszédében felhozott érveit, ő nem is a halálbüntetés általános jogtalanságát, hanem inkább annak szükségtelen és czélszerűtlenségét kívánta begyőzni; a menyinyben t. i. a halálbüntetés mellőzhetésére szükségelt, és általa világosan megjelelt feltételeket ő hazánkban már beállottaknak lenni állítja. De meggyőződésem szerint hazánkban a tapasztalat ellenkezőt bizonyít. Ezen állításom begyőzésére megkísértem néhány, a zárbeszédből vett tételeket bővebben felderíteni. Nevezetesen nem lehetek egy véleményben Csatsko következő állításaival:

a. „Jogállamot mondok, melynek létele és működése jogosságon alapul, és nem a hatalmon, melynek irányában jogról, különösen a büntetéseknek jogosságáról és czélszerűségéről minden okoskodás felesleges.“ Nem mulaszthatom el erre megjegyezni, hogy az újabb időben némelyek által, a jogállam és rendőrállam között tétetni szokott különbség, az állam általános elméletére nézve teljesen használhatlan, mivel e kifejezés „jogállam“ könnyen ama félreértésre adhatja okot, mintha az államnak egyedüli célja a jogbiztonságban, vagy a jogrend fentartásában állana, holott azon tulajdonságok és irányzatoknak, melyek a jogállam és rendőrállamnak külön-külön tulajdonittatnak, minden államban egyesülve kell találtatniok. Mert minden államnak egyrésztől, mivel közvet-

len feladata a jogot és igazságot kezelni, s általános érvényre juttatni, jogállamnak; de másrésztől, mivel feladata alkalmas intézmények és rendszabályok által, melyek a rendőrhatalom terjedelmes körébe esnek, a közvetett és magasabb államczél után is törekedni, egyszersmind rendőrállamnak is kell lennie. De különben is az államformának a jog és igazság elveire semmi befolyása sem lehet, mert a büntető jog, mint már fentebb kimutattuk, nem szüleménye sem az állam hatalmi tényének, sem a polgári törvényeknek, hanem mint az öröktől fogva egy és változhatatlan igazságnak követelése, természeti jogaink alkatrészét teszi, s gyakorlata az első jogállapottal t. i. a család létezésével kezdődött. Legyen tehát az állam jogi vagy rendőri, külső végczélja mindenestre a jogbiztonság fentartása, mely nélkül az ember rendeltetése szerinti kifejlődése nem képzelhető; tehát a jogbiztonságot a szükséges eszközökkel, melyek közé a büntetések is tartoznak, fentartani, nemcsak joga, de kötelessége is. Vitatja tovább, hogy

b. „Ha a tapasztalat tanusítja, mikép a halálbüntetés a közbiztonság fentartására nem szükséges, ekkor nem lenne helyes eljárási eljárás a halálbüntetést mint legkegyetlenebb czélszerűtlen és szükségtelen büntetést használni; már pedig kétségtelen adatok vannak arról, hogy oly országokban, melyekben a halálbüntetés végkép megszüntetett, a halálos büntettek száma nem szaporodott.“ Erre ismételten csak azt jelentjük ki, hogy az igazság elmélete szerint is nemcsak a halál, de általában minden büntetés alkalmazásának csak annyiban van helye s alapja, mennyiben a jogbiztonság fentartásának szüksége azt követeli, s Csatsko a fenebbiekben maga is megengedi a halálbüntetés használhatását, a mennyiben be nem bizonyítható, hogy alkalmazása a közbiztonság fentartására nem szükséges. Azon állítása pedig, hogy

más országok adatai szerint a megszüntetés után sem szaporodott a halálos büntettek száma, helyt nem állhat; mert eme általános adatokról azoknak legszorgalmatosabb gyűjtője Mittermaier mint fentebb idéztük „Die Todesstrafe“ című munkájának 73. lapján maga beismeri, hogy a gyűjtött tapasztalati adatok hiányosak, és azokból a halálbüntetés mellett vagy ellene annál kevésbé lehet alapos következtetéseket vonni, mert gyakorta egészen más körülmények folynak be a büntettek kevesebb számára. De Csatsko saját állítása szerint is eme tapasztalati adatokat saját hazánk viszonyaiból kellene meríteni. Ugyanis „Büntetésjogi elméletek“ című munkája 239. §-ában azt mondja: „Egyes büntetéseknél, tehát a halálbüntetésnek szüksége is a polgárzat viszonyaitól függ: halálbüntetés szükségtelenül ne alkalmaztassék. Már e kérdés eldöntésénél, mily büntető eszközök szükségesek a polgáriságban, ennek közvetlen célja létesítésére, csupán a polgáriságnak viszonyaira kell tekinteni, melyek szerint azután a büntetésnek jogos alapját, a jogegyenlőségnek elvét megtartva, a büntetés nemét és nagyságát meghatározni egyedül a politicának dolga. — — A polgáriság körülményeit tekintve egyedül lehet tehát meghatározni, szükséges-e valamely társaságban halálbüntetés vagy sem, a jogos szabadság fentartására, s ha a tapasztalás azt felelné, hogy szükséges: akkor annak végrehajtására *már a jogos alap meglévén*, végre lehetne, sőt kellene is hajtani.“ Tehát Csatsko saját szavai s állításai szerint csakis az egyes államok, saját tapasztalataik nyomán tekintve különböző belviszonyaikat ítélhetnek a szükségtelenség kérdése felett. Továbbá állittatik a zárbeszédben:

c) „Ha az alföldi népben kellő jogérzet volna, ha a célszerű nevelés folytán az alföldi népnek erkölcei szelidek,

munkára, rendre, másnak becsülésére hajlandók volnának, ha volna jó rendészet és czélszerűleg szervezett rendőrség, gyors és kikerülhetlen büntető jogszolgáltatás, ugy valószínűleg a büntettek az alvidéken annyira el nem harapódtak volna.“ És ezeknek igazságát nemcsak hogy elismerem, sőt a következtetést oda módosítom, hogy az elősorolt kellékek megléténél a büntettek az alvidéken egész bizonyossággal el nem harapódtak volna. Dr. Csatsko ur saját beismerése szerint az elősorolt kellékeknek hiánya az ok, és az elharapódzott büntettek az okozat; de mindaddig, míg az ok megszüntetve nincs, addig az okozat megszűnése sem lehet valószínű. Már pedig tekintve az okozat nagy mérvét, az ok megszüntetéséhez, a legnagyobb erőmegfeszítés lenne szükséges.

Hogy ennek igazságát kiderítsük, vessünk egy pillanatot hazánknak a legközelebb mult években tapasztalt közbiztonsági állapotára, s látni fogjuk, hogy az 1868. évi szeptember 30-án tartott ministeri tanácsból Somogy és Zala megyékbe a közbiztonság helyreállítására gróf Forgách Móriczot katonai erővel királyi biztosként kellett kiküldeni. Az 1867/8. évi törvénykönyvet a XXXII. t. cz. bélyegzi, melynek erejével az ország vidékein a rablók által megzavart közbiztonság helyreállítása végett szükségessé vált rendkívüli költségek fejében 100.000 frtnyi póthitel nyittatott. Gróf Forgách a rendelkezésére bocsájtott katonai erővel csak ideiglenesen fojtotta el a rabló életet, mert még be sem végezte megbizását, midőn a lapok a Szeged körül fekvő tájék közbiztonsági nyomorairól szomorubbnál szomorubb híreket hoztak, nem említve a vidék pusztáin elszórt falvakon és tanyákon elkövetett rablásokat. 1868. évben márczius 21/22-kére viradóra, a szegedi indóház mellett álló póstát kirabolták; october 8-án Izsákról Kecskemétre menő gyorskocsi összes

személyzetét leölték; november 21-én Szeged mellett a póstát megtámadva, a kísérő katonát és egy utast, Szeged egyik legnépesebb országutján a póstakocsist meglőtték és a póstát is csak a lovak gyorsasága mentette meg a kiraboltatástól. Midőn továbbá előbb Kis-Telek és Péteri, később pedig Péteri és Félégyháza mellett a vasut megállításával, a vasuti posta és utasok kirablására kísérletet tőnek, szóval, midőn a közbiztonság annyira megsemmisítve volt, hogy a kereskedelmi minister egy rendeletével némely vonalokon a pénzküldeményezést tökéletesen megszüntetni és a vasutat állandó katonai kísérettel ellátni volt kénytelen, a kormány a félegyházi vasut felszedése után tüstént ifjabb gróf Ráday Gedeont Pest, Bács, Békés, Arad, Torontál, Krassó, Csongrád, Csauád megyék, a Jász-kerület, Szeged, Szabadka, Zombor, Uj-Vidék és Temesvár sz. k. városok területére királyi biztosként küldé ki, a ki hivatalos jelentése szerint 15 havi erélyes működése alatt a rendelkezésére álló csekély eszközökkel *554 bűntényt derített ki, melyeket összesen 813 személy követett el*; a bűntények közül *236 főben járó* és a többi is olyan beszámításu, hogy elkövetőit a törvény évekre szóló börtönbüntetéssel sújtja. A vizsgálatból kitűnt az is, hogy a vasút és póstarablások vezetője csak a rövid idővel előbb kiszabadult Rózsa Sándor volt.

Ezek tehát főbb vonásaikban következményei az alföldi nép jogérzete, erkölcsisége és nevelési hiányainak. Hogy mennyiben lehetnek ezen hiányok már elhárítva, leginkább meggyőződhetünk, ha a népnevelésnek állapotját szintén főmozzanataiban áttekintjük. A legujabb népszámlálás szerint Magyarország lakosai közt irni és olvasni tud 1.482.934, csak olvasni 3.393.300, sem irni sem olvasni 8.343.116. A felejthetlen emlékű báró Eötvös vallás- és közoktatási volt

ministerünknek a népiskolai közoktatás 1870. évbéli állapotjáról az országgyűlés eleibe terjesztett jelentése szerint a Királyhágón inneni és túli törvényhatóságok területén lévő 11,903 községből beérkezett adatok nyomán (83 községből az adatok még hiányoztak) volt tanköteles 6—15 éves koráig 2.284.741 gyermek, ezekből tényleg iskolába járt 1.152.115, iskolázatlanul növekedik 1.132.626; s az iskolába járó gyermekek nagy része csak téli félévben iskoláztatik. Az egész országban összeirt 11.903 község közül nincsen iskola 1712 községben, a többi 10.187 községben eddig 13.798 iskola van, melyekben 15.968 rendes, és 1824 segédtanító működik. A tanítók tényleges fizetésének átlaga Magyarországon 208 frt 87 kr, Erdélyben 120 frt 47 kr. (mellékesen jegyzem meg, hogy Illaván egy rab élelmezése általában hónaponta 10 frt 50 krba, tehát egy évre 126 frtba — következőleg 5 frt 63 krral többbe kerül, mint egy erdélyi tanító fizetése.)

A ministeri jelentés felemliti a közoktatás baladásának legfőbb akadályaként a létező iskoláknak elégtelenségét, nemcsak tekintettel a tanköteles, de a tényleg iskolába járó gyermekek számához képest is, felhozatik például Szabadka, melynek van 29 elemi tanterme, törvény szerint 2320 gyermek számára, azonban múlt évben, 3000 gyermek járt be, de van 10.000 tanköteles gyermeke, tehát iskolázatlan 7000; Aradon 7071 tanköteles gyermek közül iskolázatlan 4914; Kecskeméten 6067 tanköteles gyermek közül iskolázatlan 3302; Debreczenben 7528 tanköteles gyermek közül, iskolázatlan 4410 sat. A jelenleg iskolázatlan gyermekek számára kellene 14.157 tanterem. A létező iskolai épületeknek a ministeri jelentés következő rajzát adja: „Valóban saját tapasztalás szerint is mondhatom, hogy a hazánkban létező

népiskolai tantermek nagy része olyan, hogy a napnak leg-
alább felét benne töltő gyermek sokkal nagyobb kárt szen-
ved testi kifejlődésében és egészségében, mint a mennyi hasz-
not nyer a kapott tanítás által.

A további akadályok kifejtésében a jelentésnek még kö-
vetkező tételét idézem. „Ámde népiskolai oktatásunk terjedé-
sének és haladásának másik ép oly nagy akadályát képezi a
kellően képzett tanítók hiánya, az eddig összeirt 2.284.741
tankötelesgyermekrészére kellene 25.559 tanító, és van 17.792,
hiányzik 10.767. Ezen második akadály legyőzésére annyival
nagyobb erőfeszítéssel, és annyival inkább kell mindent el-
követnünk, mert még akkor is, ha a nemzet semmi áldozatot
nem kimél, ha a kormány a képezdéket rögtön felállítja, és
minden képzelhető módot megkísért tanerők szerzésére, leg-
kevesebb 15 évbe belekerül, míg a hiányzó 10.767 tanítói
új állomás betölthető leend.“ A működő tanítók nagy részé-
nek képtelensége kitüntetése okából szomorú példa gyanánt
felemlit még a jelentés Zemplén megyéből 17 oly felekezeti
tanítót, kik irni nem tudnak. Ez lévén népnevelésünk tényle-
ges állapotja, következőleg még egy hosszabb időnek kell
lefolyni, hogy népünk alsóbb rétegének kebelében a jog és
és erkölcsiség érzete megfogamzhassek. — Csatsko ugyan azt
mondja :

d. „Hogy a királyi biztos erélyes eljárása folytán a
közbiztonság helyreállított a nélkül, hogy a befogott szá-
mos gonosztevő közül csak egy is kivégeztetett volna, és ha
az egész országban ily erélyes intézkedések tétetnek, akkor a
közbiztonság fentartása végett halálbüntetésre szükség nem
leend.“ Véleményem szerint egy polgárisult államban a köz-
bátorságot egyedül a rendes hatósági s illetőleg törvényke-
zési közegeknek feladata fenntartani a nélkül, hogy az álla-

mot királyi biztosi kerületekre a rablók üldöztetése miatt oly berendezéssel, mint jelenleg Szegeden van, felosztani kéntelenítettünk. De téved Csatsko a tekintetben is, mintha már most hazánkban a közbiztonság tökéletesen helyreállítva lenne. Az igaz, megszűntek ama, a történelemben majdnem páratlan, s minden becsületes ember erkölcsi érzületét fellázító rablások és gyilkolások üzelmei, melyek miatt némely vonalokon a vasutat katonai kísérettel ellátni, és a pénzküldeményeket több póstavonalon beszüntetni kellett. De ha a lapok közleményeit csak némileg is figyelemmel kíséjük, az ország különböző részeiben s magán a királyi biztosság területén is, még a rablások és gyilkolások mindennemű elkövetését olvashatjuk. Így tudósítottak a lapok a kőbányai útonállási gyilkosság esetéről, melynek szálai egy fővárosi rablóbanda felfedezésére vezettek. A „Reform“ mult évi 325. száma gyilkossági esetet közöl Pest megyéből; a „Pesti Napló“ f. évi 28. száma rablógyilkossági esetet Mező-Berényből; „Reform“ f. évi 13. száma egy fiúnak az atyára tett gyilkolási merényletét Temesvárról — mind a királyi biztosság területén; a „Reform“ mult évi 330. száma rablógyilkolási esetet Táp és Zich környékéről, s ott olvassuk a „Pesti Napló“ mult évi 283. számában: „Kovaszna mellett Gatán Kelemen Samu fia, későn este haza jött, pénzt követelt, meggyilkolta anyját, s jöllehet megijedt apja sietett keservesen megtakarított pénzcsekjét fiának kiadni, miután a pénz kezében volt, a gonosz fiu apját is agyonverte.“ — Vagy talán a posták járnak már a királyi biztos működése óta egész biztosságban? Ide vonatkozálag a „Pesti Napló“ m. é. 281. száma értesít: „Füzes-Abony és Eger közt, három fegyveres egyén, a postakocsit megtámadta, a lovak futásnak iramodtak, s jöllehet a rablók többször löttek a kocsi után, a kocsis a szállitmányt, mely

most mintegy 100.000 forintra ment, sértetlenül Egerbe hozta.“ — Rendőrségünk állapotját jellemzi a „Reform“ m. évi 366. számában olvasható következő értesítés: „Egy nagy város rendőrség nélkül. Szolnokról írják, hogy ottan napi renden van az emberek agyonveretése, f. hó 12-én viradóra ismét agyonbunkóztak egy parasztleányt, négy év alatt ez a hetedik eset; a gyakori félig agyonveretést, és a kaputos emberek majdnem mindennapi megtámadtatását nem is számítja a tudósító.“ — Közbátorságunk jellemzésére, minden büntettek nemeiből még csak egyet akarok felemlíteni; a hirlapolvasó igen gyakran találhat ilyenü értesítéseket, leszámítva melyeket a lapok nem közölnek — N.-Beckskereken január utolján három nap alatt három gyilkolási eset történt, de ily valamit nem is tekintünk már eseménynek, és közlés helyett közbátorsági állapotunk feletti fájdalomkat elfojtva, inkább hallgatunk. A közbiztonság helyreálltanak csak az leendő biztos jele, ha a megyék nem fogják többé a rögtönbiráskodási engedélyt igénybe venni, de mindaddig, míg ez oly mérvben vetetik igényben, mint jelenleg, a megyék maguk adják a legmeggyőzőbb bizonyítványt a halálbüntetés szükségességéről. És tekintve a jelenlegi viszonyainkat, találon mondotta Laszker az északi német szövetség birodalmi gyűlésén az eltörlés mellett tartott beszédében „Magyarországnak rablói ellenében szüksége lehet a halálra mint büntetésre.“

Felemlíti továbbá dr. Csatsko zárbeszédében, hogy:

e) „A büntetések közül előbb az enyhébbek használandók, a szigorúbbak pedig csak akkor, mikor amazok a jogrend biztosítására nem elegendők, különösen a halálbüntetés csak akkor volna alkalmazandó, mikor a tapasztalat tanúsága szerint az enyhébb megelőző és büntető eszközök, p. o. a jól

rendezett börtönök, a közbiztonságot fentartani nem elegendők.“ És zárbeszédét következőleg zárja be: „A halálbüntetést, mely a büntettnök megbüntetésére, és az állambani közbiztonság fentartására nem szükséges, nem czélszerű, nem pártolom.“

Ezekre megjegyzem mindenek előtt, hogy az igazság elméletének azon elve, mikép a büntetés csak annyiban alkalmazandó, mennyiben a közbiztonság azt szükségeli, már magában foglalja azon szabályt is: hogy a mennyiben a büntetés czélja enyhébb eszközökkel elérhető, annyiban keményebbek ne alkalmaztassanak.

Csatsko szerint a halálbüntetés csak akkor lenne alkalmazandó, ha a jól rendezett börtönök a közbiztonság fentartására nem elegendők; de fájdalom, mi e tekintetben még tapasztalati kísérletet sem tehetünk, s hogy mikor lesznek nálunk jól berendezett börtönök, még nagyon is a jövő kérdése. A börtönökkel épen azon helyzetben vagyunk, mint a fentebb kimutatott iskolák állapotjával, t. i. a létező börtönök szűkek a fegyenczek befogadására, és másodsor legelhangoltabb állapotuak. Ugyanis az 1867. évi jelentés szerint az ország öt férfi fogháza összesen 3598 fegyencz számára van berendezve, és ugyanazon évben nem kevesebb mint 4842 fegyencz volt beléjük zsufolva, tehát 1344-el több, mint a mennyi beléjük fér. A törvényhatóságok és sz. k. városok börtöneinek állapotára következtetést tehetünk, hogyha a főváros fogházának állapotját tekintjük, és hogy erről némi fogalmunk legyen, egyszerűen csak a „Jogtudományi Közöny“ 1870. évi 52. számában megjelent „Egy látogatás Pest városa vizsgálati fogházában“ czimű értesítésre hívom fel a figyelmet, melyben felemlítettik, hogy az értesítő 5 évvel ezelőtt hasonlóképen publicistikai hivatását teljesítve, meg-

szemlélte a lipót utca 23. sz. alatti rozzant épületben elhelyezve volt vizsgálati fogházat, és arról a „Jogtudományi hetilap“ 1866. év folyamának 15. számában ezt írta: „Ha valamint az ember külsejéről, úgy Pest városának justice-palais-járól következtetéseket vonni szándékoznánk, hajlandók lebetnénk az Astéteket irigyelni.“ A jelen fogház állapotjáról folytatólag mondja: „Az udvar egy részét deszkafal fogja el, melynek kis ajtaján az ügybuzgó városi főbiró ur szives kísérete mellett jutottunk egy keskeny udvarba, hol az épület földszinti és földalatti üregei börtönökké alakitvák. A lépcsőkön lehatolván, az egyes tömlöczök alacsony ajtain meghatolva kellett bebujnunk. Hogy ily hajdani raktárak és pinczék, noha elég tiszták, egészségesek nem lehetnek, azt felesleges volna bizonyítani, de ha bizonyítékra szükség lenne, elegendő volna az egyes helyiségek azon szegletére mutatni, hol az üritő csöbrök corpus delicti gyanánt állanak, ezek 17—18 embernek szolgálnak csak használatul, úgy hogy az ajtó felzárására bűzhödt levegő csap ki, mely látogatásunk alkalmával a csak néhány percznyi tartózkodást is elég kellemetlenné tette.“ És folytatva a tapasztaltak leírását, értesítését következőleg fejezi be: „Azt hiszszük, hogy a némileg javult helyzetet az igazságügyministernek köszönhetjük, ki folyó évi ápril havában Pest városa fogházait megtekintve, e tárgyban komoly felhívást intézett a város közönségéhez. Sajnos azonban, hogy a fentebbi leírásban még mindig csak a nyomorúság vázlatát adhatjuk.“

XIII.

A fővárosi börtönök állapotjának fentebb adott rajzából következtetést tehetünk a közhatóságok és városok börtö-

neinek állapotára, és így Csatsko szerint is mindenekelőtt jól berendezett fogházak szükségeltetnek, mert csak azután lehetne kísérletet tenni, hogy elegendők-e azok a halálbüntetés mellőzésével a közbiztonság fentartására. Szóval Dr. Csatsko méltányolja mindazon előfeltételeket, melyeknek létrehozását én Csarnoki 78. számú cikkemben kifejtettem, nevezetesen a rendőrség kellő szervezetét, elhanyagolt állapotú fogházainknak javító intézetekké leendő átváltoztatását, úgy a nép közérületének és gondolkodásának átalakítását is, mi mint a népnevelés állapotjáról tett ministeri jelentésben is kifejtve van, nem rögtönözhető, és csak egy hosszabb időnek lehet üdvös eredménye. Már pedig a halálbüntetés eltörlésének kérdésénél okvetlenül figyelembe veendő a nép közérülete, mert mint fentebb említettem, Mittermaier idézett művének 147. lapján maga bevallja, hogy ott, hol a nép közérületének a halálbüntetés megfelel, az mint igazolt, fentartandó; hogy pedig nálunk a gyilkosságok esetei megtorlásánál a halálbüntetés a nép jogérületének megfelel, maga Szemere „A büntetésről“ irt művének 157. lapján beismeri. De még azok is, kik különben a halálbüntetés eltörlése mellett nyilatkoztak a jogászgyűlésen, a magokbaszállás komolyabb pillanataiban elismerni kénytelenek, hogy hazánkban a halálbüntetés bizonyos előfeltételek megtörténte nélkül el nem törölhető.

Ennek igazolásául felemlitem, hogy a „Neuer freier Lloyd“ 1870. évi october 20-án 139. sz. a. Pozsonyból „*Ungarisches Recht und ungarische Rechtspflege*“ czim alatt egy jogi viszonyainkat tárgyazó cikket hozott, melyben a magyar jogászgyűlés eljárását is bíráló alá véve, a többi között ezeket mondja: „Dafür aber konnte dem staunenden Auslande triumphierend verkündet werden, dass der erste unga-

rische Juristen-Tag sich für Civil-Ehe und Abschaffung der Todesstrafe aussprach, und dass ungarische richterliche Beamte diese freisinnigen Anträge stellten. Abschaffung der Todesstrafe — sehr schön, ganz einverstanden, doch in dem Lande des Szegediner Räuber-Prozesses und des beständigen Standrechtes, in dem Lande, wo die Gefängnisse entweder so beschaffen sind, dass dreijährige Kerkerstrafe dem Tode gleichgeachtet wird, oder so, dass es eigentlich nur eine Gefälligkeit der Herrn Räuber und Mörder ist, wenn sie im Kerker bleiben, statt denselben zu verlassen, in dem Lande, wo noch kein Strafgesetz existirt, wo wir noch nach dem Gesetze den Diebstahl mit Nasenabschneiden, und selbst mit dem Tode bestrafen könnten: — in einem solchen Lande sind denn doch noch einige Vorarbeiten — seien es selbst nur Schulen — nöthig, ehe wir die Todesstrafe abschaffen können.“

Erre a Themis mult évi 17. számának lap-szemléjében következőleg felel: „A halálbüntetés eltörlését is csak a jövőre nézve találta a jogászgyűlés kívánatosnak, és így implicite elismerte azt, hogy bizonyos előfeltételek teljesítése kell, hogy a halálbüntetés eltörlését megelőzze.“

Tehát az első komolyabb szónál, melylyel belviszonyaink szemünkre lobbantatnak, oda jutottunk, hogy férfias indokolás helyett a magyar jogászgyűlés többsége határozatának más értelmezést adni kellett. Mert a lapszemlész értelmezése csakugyan nem áll, tekintetbe véve, hogy a kisebbség véleménye hangzott következőleg: „Miután a halálbüntetés eltörlése a szükséges intézkedések behozatala, és bizonyos előzmények beállta előtt nem czélszerű, ennek következtében a jogászgyűlés a napirendre térést mondja ki,“ — mig egészen ellenkezőleg a jogászgyűlés által elfogadott szakosztályi többség határozata következőleg szól: „Mondja ki a magyar jo-

gászgyűlés, hogy az új büntető törvénykönyv alkotása alkal-
mával a halál mint büntetés mellőzendő.“ Ezen határozatban
impliciten sem foglaltatik bent bizonyos előfeltételek teljesíté-
sének szüksége, sőt tekintettel, hogy a büntető törvénykönyv
javallatának az országgyűlés elébe leendő terjesztése naponta
váratik, egyenesen kizárja a többség határozata még a lehe-
tőségét is a szükséges előfeltételek teljesíthetésének.

Miután a fentebb említett ministeri jelentés szerint is
csak a kellő számú tanítók előállítására, a nemzet minden ál-
dozata mellett 15 év szükségeltetik, az új büntető törvény-
könyv behozatalával pedig, melyből a határozat értelme sze-
rint a halál mint büntetés már végkép kihagyandó lenne,
addig s tekintettel a tanítás eredményeire még azon is túl
csakugyan nem várhatunk. Tekintve tehát, hogy jelenleg
nemcsak a szükséges előfeltételek hiányoznak, de a gyilkolá-
sok esetei megtorlásánál a halálbüntetés a nép-közérzületé-
nek is megfelel, zárbeszédjének befejezésével Dr. Csatsko azt
tévésen állítja, szükségtelen és czélszerűtlennek.

Véleményem szerint a kimutatott és szükségelt előfelté-
telek létesítése, úgy a nép közérzületének átalakítása előtt a
halálnak mint büntetésnek törvénykönyvünkbeni kihagyása
épen nem okadatolható; s ha netalán a közbiztonság feláldo-
zásával az eltörlés által a cultur-állam nevét akarnánk ki-
vívni, akkor kérdem, cultur-állam lett-e Moldva-Oláhország,
mely a halált mint büntetést 1864. évben megszüntette,
vagy veszít-e az által Angolország cultur műveltségéből —
mivel a halálbüntetést mint jogszerűt és szükségelt még min-
dig fentartja? Vagy talán az illető abolitionisták humanisti-
cus érzelmeikről akarnak a haza előtt bizonyosságot tenni? E
tekintetben kérdem, nem sötétlik-e ki a történelemből Robes-
pierre és Marat zord alakja, kiknek életkorét oly sok bűn és

vásott gonoszság képezte, — pedig mindketten a halálbüntetés ellen irtak. Robespierre a törvényhozó testület gyűlésében a halálbüntetés eltörlését nyilván is követelte, s mondatik róla, hogy mikor az első halálos ítéletet alá kelle írnia, ájulásba esett.

Ha valaki, úgy én is öszhangzásba tudom hozni lelkületemmel azon elméleteket, melyeket Herder „Ideen zur Geschichte der Menschheit“ — czimű munkájának ama tétele felállításánál: „Zur Humanität und Religion ist der Mensch gebildet“ — elemez, és alaposan megis győződött; de a humanismus nyilvánulását azon intézkedéseknek létesítésében kívánom látni, melyekkel a becsületes emberi és polgári hivatását teljesítő polgárnak élete megvédtetik. Az államnak, illetőleg törvényhozásunknak nem akkor kell a nevelésről, illetőleg javításról gondoskodni, midőn az ember már rablógyilkosságokat követett el, hanem akkép intézkedni, hogy minden tanköteles gyermeknek az iskolában helye és tanítója legyen, hogy így a közerkölcsiség oly mérvben fejlődhessék ki, mikép mindenki magát erkölcsi önérzeténél fogva a rosztól visszatartóztassa; és csak azon államot, melyben eme tényezők létesítve vannak, tartom én cultur-államnak, de nem azt, melyben a rablógyilkosok érdemük szerint ki nem végeztetnek.

XIV.

Miután a halálbüntetést a tudomány szempontjából mint magában véve jogosat, és tekintettel társadalmi viszonyaink hiányaira, szükségeire, úgy népünk egy rétegében a jog és erkölcsi érzület hiányára is, mint a közbiztosság fentartására szükségeset kimutattuk, következik, hogy büntető törvény-

könyvünkben, a büntető jog politicájának utmutatása szerint is, a legnagyobb betudásu és kiszámítás melletti haszonlesésből elkövetett gyilkosságok megtorlásául a halálbüntetés, az előfeltételek bekövetkeztéig fentartandó, a political vétségeknél, és haszonlesés nélküli gyilkosságoknál pedig mellőzendő, s illetőleg a beszámíthatás fokozata szerint kimérendő szabadságbüntetéssel helyettesítendő. Midőn pedig mi ilyképpen csak a legnagyobb betudásu gyilkosságok eseteinél kívánjuk a halált mint büntetést alkalmaztatni, jöllehet az igazság eszméje szerint minden gyilkosság halálbüntetéssel lenne megtorlandó, akkor sem az örök igazsággal nem alkudozunk, sem az azt elrendelendő állam nem alkudoznék méltósága ellen, a jogok felett, mint Engert hiszi, ki a büntető jog politicájának elveivel úgy látszik, nem sokat foglalatoskodott; hanem méltányolva a korszellem igényeit, és reményt helyezve a megkezdendő előfeltételek igérvényeibe, egyedül a társadalmi fejlődésben a folytonosság és fokkonkénti haladás követelményeinek kívánunk eleget tenni.

A legnevezetesebb jogtudósok is csak a fokozatos megszüntetést, illetőleg megszorítást tartják tanácsosnak ott, a hol még a nép jogérzetét figyelembe kell venni.

Azért igen helyesen mondja Berner: „Der Grundsatz der Allmähligkeit ist, dies kann nur der Unreife läugnen, bei Reformen auf dem Gebieth des Staates und des Rechtes der Grundsatz wahrer Weisheit — — auch eine plötzliche Abschaffung der Todesstrafe werden wir nicht befürworten, sofern dadurch eine Erschütterung des Rechtsbewusstseins im Volke, und eine merkliche Vermehrung der schweren Verbrechen herbeigeführt werden könnte.“ (Todesstrafe 35. l.) A fokozatos megszorítást javalja Dr. Pauler is, midőn büntető jogtanának 161. lapján a halálbüntetés feletti elmélet fejte-

getésének befejezéséhez következő észrevételt tesz: „Nem fejezhetjük be helyesebben e fontos tárgy körüli vizsgálódásainkat, mint Rossinak következő szavaival, melyekben teljesen osztozkodunk: La peine de mort est un moyen de justice extrême, dangereux, dont on ne peut faire usage qu'avec la plus grande réserve, qu'en cas de véritable nécessité qu'en doit désirer de voir supprimer complètement, et pour l'abolition du quel le devoir nous commande d'employer tous nos efforts, en préparant un' état des choses qui rende l'abolition de cette peine compatible avec la sûreté publique et particulière.“ (Traité. I. 3. ch. 6.)

Elvégre ha a jogphilosophia történelmén végig tekintünk a legrégibb időktől egész a jelenig, találkozunk több hires íróval, kiknek sorát többnyire bölcsészek, emberbarátok, államférfiak és jogtudósok képezik, kik némely eszméket tulajdon fészíteni igyekeztek; ezek között látjuk azokat is, kik a tulajdon rendszerét, mint az észszel és helyes társadalmi organismussal ellenkezőt elvetik, így például: Pláto, Moor Tamás, Kampanella, Harrington, Rousseau, Fichte, Babeuf, Owen, Saint-Simon és többen az újabb korból. Hugo, a történelmi iskola leghiresebb alapítói egyike, Kant bölcselmi tanait használá a magán tulajdon rendszerének legerősebb megtámadására; nézete szerint egyik főeredménye: a szegénység sokkal gonoszabb következmények oka, mint régentén a rabszolgaság vala; tehát Hugo is azok sorsán kíván elméletével segíteni, kik dolog helyett embertársukat gyilkolják le, hogy rablott tulajdonnal tartsák fel nyomorult létüket. De azért Hugo az igazság eszméjén alapuló halálbüntetést nem támadta meg, mert mint fentebb is idéztük, — Lehrbuch des Naturrechtes — czimű művének 399. §-ában

ezeket mondja: „Die Regierung kann am Leben strafen, denn sie ist es ja auch, die das Leben schützt, sie nimmt nur ihren Schutz zurück“ sat. A magán tulajdon rendszer ellen intézett elméletének némileg a morállal is megegyező elveket fektetvén alapjául, midőn állítja, hogy a magán tulajdon rendszere az önzés és egyéniesség elvén alapszik, és ez egy azon okok közül, melyek azt erősítik, és maradandóvá teszik, ellenkezik tehát a morállal, mely a cselekvés ilyenmü indokait roszalja, parancsolván, hogy az ember mindenek előtt a közjót tekintse, és önérdékét az emberiség érdekének utána tegye; továbbá mert a magán tulajdon a társadalomban elkövetett legfőbb bűnök és vétségek főforrása.

Véleményem szerint a communistáknak ezen elmélete tökéletesen meg van ugyan czáfolva annak kimutatásával, hogy a magán tulajdon az emberek gondolkozás és cselekvés módjával, cselekvéseiknek jelenleg uralkodó indokaival, szóval a társadalom tényleges erkölceivel, vagy erkölcsiségével bensőleg összeforrt; mivel pedig a jog a moráltól különböző lévén, ott hol nem a lét és társadalmi fejlődés külső feltételeinek előállítására, hanem a cselekvés benső indokainak, vagy az emberek erkölcsiségének megváltoztatására forog fenn, az állam reformok eszközlésébe nem avatkozhatik; — mindazon által az elmélet oly csábitólag alapittatik azon általános elvre, mely szerint az emberiség érdeke az önérdéknek elébe teendő, hogy sokakat kísértetbe hozhat, sőt némelyek azt hiszik, hogy ezen elmélet gyakorlati terén az első lépés kísérletei szintén már kilátásban vannak. Én részemről ez iránt kétke-dem, és hiszem, hogy az illetők nem fogják feledni soha, mikép a dolog az eszmék szellemi világával épen úgy van, mint a természeti világgal; ebben a szem igen távolról megpillantja a tárgyakat, főleg a legmagasabbakat, bár még hosszú utat

kell tenni, hogy azokat megközelítsük; és épen ilyen módon az értelem is tisztán felfoghatja a legmagasabb eszméket, az általános elveket, de hogy valósittassanak, hogy polgári jogot nyerjenek, s hogy a fenálló társas viszonyokra alkalmaztassanak, arra gyakran századok törekvései kívántatnak.

A társadalom ma már gyorsabban mozog, s minél előbbre halad, mozgása annálsebebb lesz, de hogy a roham bennünket is el ne seperjen, soha sem szabad félreismerni a távolságot, mely az elmélet és gyakorlat közt van, és a módosításokat, melyeknek a gyakorlat kell, hogy az elméletet alávesse.

JAVITANDÓK.

<i>lap</i>	<i>sor</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
18	17	XIV. század	XIX. század
29	8	zzellem	szellem
30	14	közönségesen	közönségesebb
35	29	Buterveck	Boutervech
35	31	Abight	Abicht
36	9	Schelling	Schilling (lipcsei tanár)
48	31	kit hagyva	ki hagyva.
49	1		
